

Welke Apoort bedoelt u?

Aantekeningen over de westelijke toegang tot de stad Groningen

Geplaatst: 5 april 2013

Bedrijvenpark Westpoort wacht op bedrijven

Enkele jaren geleden stonden er langs de A7 grote borden met de tekst 'Hier begint stad'. Ze moesten de vanuit Drachten naar Groningen rijdende automobilist opmerkzaam maken op het nieuwe bedrijventerrein 'Westpoort' ten westen van de Roderwolderdijk. Westpoort wordt aangeprezen als een duurzaam project, maar om het te kunnen realiseren moest wel een uniek landschapshistorisch monument worden opgeruimd: het bijna 1000 jaar oude Hoogheem of Hoocheem.¹ Die borden staan er niet meer en met de uitgifte van de kavels wil het niet zo hard lopen. Maar sinds 2009 zit er al wel een transportbedrijf dat zich tevens bezig houdt met de opslag en distributie van goederen. Westpoort is geen poort, maar wel het meest westelijke stukje stad. De middeleeuwse Apoort was waarschijnlijk wel een echte poort, maar heeft met het moderne Westpoort gemeen dat ook zij de westelijke toegang tot de stad was en dat ze – we zullen dat in het vervolg zien – eveneens te maken had met bedrijvigheid en logistiek.

De vondst van laat-middeleeuws muurwerk aan de oostzijde van de Abrug is een goede aanleiding om de westelijke flank van het middeleeuwse Groningen nog eens nader onder de loep te nemen en een poging tot reconstructie te doen. Het aantal bronnen dat we daarvoor hebben is gering. Op zichzelf is dat niet erg, maar het ongeluk wil dat de weinige beschikbare teksten verschillende interpretaties toelaten. Zo kon het gebeuren dat de laatste auteurs die deze bronnen echt hebben bestudeerd en over hun bevindingen hebben gepubliceerd, de archeologen Van Giffen en Praamstra en rechtbankpresident tevens Groningen-kenner Overdiep, met betrekking tot de westelijke verdedigingslinie van de stad tot verschillende conclusies zijn gekomen.² Hoe tegenstrijdig hun opvattingen op sommige

punten ook zijn, hun publicaties behoren nog altijd tot de belangrijkste referentiepunten voor alles wat over de ruimtelijke ontwikkeling van Groningen wordt geschreven. Een studie over een onderdeel daarvan krijgt daardoor als vanzelf het karakter van een bespreking van de opvattingen van Van Giffen en Praamstra enerzijds en Gerrit Overdiep anderzijds.

De eerstgenoemden ondersteunden hun betoog met uitvoerige argumentaties en bronvermeldingen. Overdiep deed dat ook, maar heeft nagelaten duidelijk te maken hoe het mogelijk is dat hij – in vele gevallen op basis van dezelfde bronnen als Van Giffen en Praamstra – tot geheel andere conclusies is gekomen. De opvattingen van beide ‘partijen’ zijn dus niet te verifiëren zonder de door hen gebruikte bronnen opnieuw ter hand te nemen. Een volledig verslag van zo’n onderzoek zou veel te veel ruimte vergen en feitelijk onleesbaar zijn. Daarom beperk ik me hier tot de hoofdzaken.

De Abrug vanuit het zuiden (maart 2013).

De brug

De aanleiding tot het doen van archeologisch onderzoek aan het westelijke einde van de Brugstraat was de noodzaak tot renovatie van de Abrug. Het komt in dat opzicht mooi uit dat ik dit verhaal kan beginnen met een archiefstuk waarin die Abrug een prominente rol speelt. Het gaat om een akte van 14 februari 1263, uit de periode dus waaruit ook de bij de Abrug gevonden stenen dateren. De akte betreft de verkoop door het stadsbestuur van twee stukken grond aan een tweetal burgers, Sibrand Umelop en Otto Buninc. De percelen maakten deel uit van het gemeenschappelijke grondbezit van de Groningers en gingen door deze verkoop in particuliere hand over. Eén van de verkochte percelen was, aldus de tekst, ‘gelegen op de oever van de rivier, bij de brug’, het andere aan de ‘andere kant van de rivier’.

Rivier en brug worden in de akte niet met een specifieke naam aangeduid, maar dat was destijds ook niet nodig. Er was in Groningen immers maar één rivier: de (Drentse) A. Ooit had dit riviertje een bocht gemaakt door het gebied onmiddellijk ten zuiden van de huidige Akerk, maar in de dertiende eeuw hadden de Groningers de bedding al een eindje in zuidwestelijke richting verlegd. Het liep toen ongeveer langs de huidige Reitemakersrijke om bij het Kleine der A de huidige loop te bereiken.

Er was destijds ook maar één brug en die lag op precies dezelfde plaats als zijn pas gerenoveerde opvolger: de Abrug. Toen aan het einde van de vijftiende eeuw in de noordwesthoek van de stad, aan het einde van de Visserstraat, een tweede brug over de A werd geslagen, werd deze simpelweg 'Nieuwebrug' genoemd.

De Abrug was voor de bewoners van het middeleeuwse Groningen om twee redenen van grote betekenis. In de eerste plaats gaf ze toegang tot de oever van de A, de enige waterweg die Groningen met de zee verbond. Hier, vlak buiten de poort, konden vaartuigen worden geladen en gelost. Ongetwijfeld werden via dit riviertje ook goederen uit Noord-Drenthe aangevoerd. We kunnen daarbij onder meer denken aan turf.

In de tweede plaats was de Abrug een belangrijke schakel in de landweg naar Noord-Drenthe en de streek ten westen en noordwesten van de stad. Het is bekend dat Groningen tot een stad kon uitgroeien door zijn bijzondere ligging op het noordelijke uiteinde van de Hondsrug. Hier bevonden zich koninklijke (later bisschoppelijke) en andere hoven, die als centrum dienden voor een wijde omgeving. Verschillende landwegen verbonden Groningen met de Friese landen in het westen, noorden en oosten. Aan de zuidzijde zorgde de Heerweg over de Hondsrug voor de verbinding met Drenthe dat, net zoals Groningen, sinds de elfde eeuw onder de bisschop van Utrecht ressorteerde. De Utrechtse kerk bezat daar vele goederen en de belangrijkste inwoners van het gebied onderhielden een feodale relatie met de bisschop. Ook voor hen was Groningen een belangrijk centrum.

De weg over de Hondsrug lag hoog en droog en was het hele jaar door te gebruiken. Dat kon niet gezegd worden van de tweede weg tussen Groningen en Drenthe, de route die bij de Abrug begon. Het gebied tussen Groningen en Peizerwold lag uitgesproken laag en stond gedurende het natte seizoen grotendeels onder water. Nog in de negentiende eeuw was dat de gewone situatie. Maar wie in de zomer vanuit Groningen naar Noord-Drenthe wilde, kon via de Abrug de Drentse A oversteken en de Hoenen- of Hoensloot in westelijke richting volgen. Dat was de sloot waarlangs de ten westen van de A gelegen weilanden, Noord- en Zuidhoen genaamd, op de A afwaterden. Even verderop moest men dan linksaf in de richting van de Hoornsedijk. Enkele honderden meters verder begon een 'zuidwending' (een dwars op een rivier – in dit geval de Drentse A of Hoornsediëp – gelegde dijk), die op grond van zijn functie als verbindingsweg met Drenthe 'Drentselaan' werd genoemd. We kennen die weg nu als Peizerweg.³ Waarschijnlijk is deze weg ook gedurende enige tijd de beste verbindingsroute geweest tussen Groningen en Lieuwerderwolde (het gebied van Hoogkerk en Leegkerk). Vanaf de Hoensloot kon men ook naar het noorden. De Hogeweg leidde langs de westelijke dijk van het Reitdiep in de richting van Dorkwerd en Aduard.

Het grote belang van de Abrug is vermoedelijk ook de achtergrond geweest voor het ontstaan van de familienaam Ter Brugge. Het is aannemelijk dat de familie Ter Brugge, waarvan enkele leden dienst deden als *schulte* in Groningen en dus in relatie stonden met de landsheerlijke overheid, haar naam ontleent aan de brug over de A. Wanneer dit juist is, geeft dit weer aanleiding tot het vermoeden dat deze brug vanwege de bisschop of zijn prefect gecontroleerd moest worden, dat de Ter Bruggens daarbij betrokken waren en wellicht in de buurt van de brug hun 'stamslot' hebben gehad. In elk geval stond het huis van een zekere 'Heino' bij het perceel dat in 1263 werd verkocht. Op zichzelf zegt de naam 'Heino' niet veel, maar als ik erbij vertel dat een Heyno ter Brugge in de vijftiende eeuw genoemd wordt als zoon van de schulte in Groningen, er ook uit de zestiende eeuw enkele vermeldingen zijn van een Heyno ter Brugge, en we ons tegelijk realiseren dat het een

belangrijk man moet zijn geweest die in 1263 met zijn voornaam voldoende was aangeduid, dan ligt het vermoeden voor de hand dat de Heino van 1263 een Ter Brugge is geweest.

De raadsheren in Groningen verkopen stukken grond aan Sibrandus Umelop en Otto Buninge, 14 februari 1263

De raadsheren in Groningen wensden allen die deze oorkonde zullen zien, heil in de waarlijk Heilzame.*

Met dit document verklaren wij dat wij aan onze dierbare medeburgers Sibrandus Umelop en Otto Buninge een perceel hebben verkocht uit het gemeenschappelijke grondbezit van de burgers. Het is gelegen op de oever van de rivier bij de brug, begint vanaf het oosten van de toren, is net zo breed als het perceel van Alard Swaneke, en loopt in de lengte tot aan het einde van het perceel waarop het huis van Heino is gelegen. Het perceel heeft een opening door de muur van de toren en aan de westzijde een weg die even breed is als die van Alard aan de andere kant van de brug.

We zullen ervoor zorgen dat niemand aan de west- en noordkant van dit perceel op enigerlei wijze zal bouwen.

Bovendien hebben we hun aan de andere kant van de rivier de dijk met de oever verkocht.

Derhalve hebben we, ten bewijze van de waarheid, dit geschrift aan hen gegeven, dat we bekrachtigd hebben door er het zegel van de burgers aan te hangen.

Gegeven in het jaar des heren 1262 op de dag van de martelaar Valentijn,** toen heer Geldmarus Remian, heer Thedricus van Helpman, heer Nicolaus Paus en Gerardus Huginge jr. rekenmeesters waren, en Udo, heer Sibrandus, zoon van vrouwe Tetta, Sibrandus van de Korenpoort, heer Johannes Folkardinge, heer Dodo Ebbinge, Menico Ricbadinge, Alardus Ulf, Gerardus Sculte, Johannes, zoon van heer Winrichus, Egbertus Pipe en Henricus van de Velde oldermannen waren.

Oorkondenboek van Groningen en Drente I, nr. 132.

* Jezus Christus.

** In de tijd dat deze oorkonde werd uitgevaardigd begon het nieuwe kalenderjaar niet op 1 januari, maar met Pasen. Sint Valentijnsdag (14 februari) 1262 viel in het laatste kwartaal van het kalenderjaar dat op Pasen 1262 was begonnen. De datum 14 februari 1262 van de akte is dus gelijk aan 'onze' datum 14 februari 1263.

De oorkonde van 1263 nader bekeken

Zoals gezegd kan er geen twijfel zijn over het feit dat de akte van 1263 betrekking heeft op de Abrug. Het stuk bevat verder allerlei interessante details die licht zouden kunnen werpen op de verdedigingswerken aan de westzijde van Groningen, ware het niet dat de interpretatie ervan zo onzeker is. Dit komt doordat de tekst kennis van de toenmalige situatie ter plaatse vereist en het ons juist daaraan ontbreekt.

Zo lezen we dat het 'op de oever van de rivier en bij de brug' gelegen perceel 'begint' aan de oostkant van een toren, even breed is als het stuk grond van Alard Swaneke en zich in de

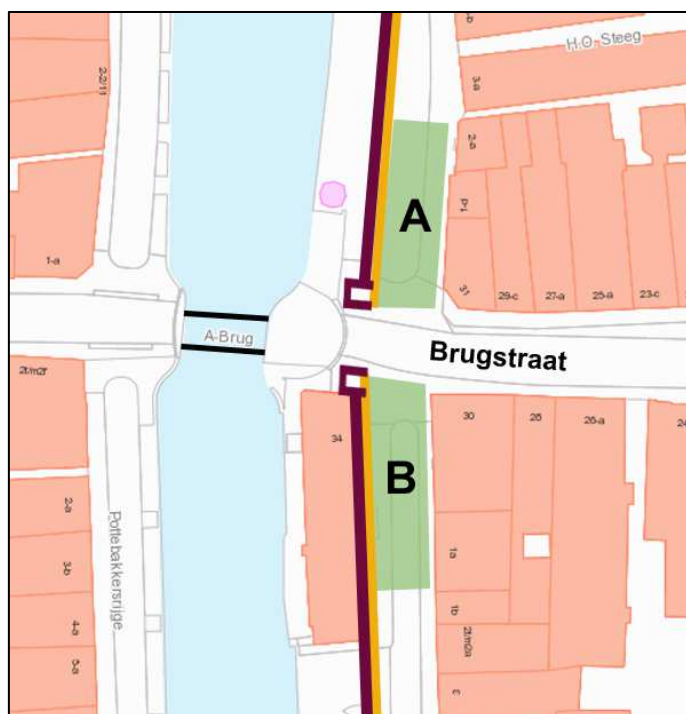
lengte uitstrekt tot aan het einde van het perceel waarop 'het huis van Heino' staat. De dertiende-eeuwse Groninger wist aan de hand van deze gegevens precies waar het verkochte perceel lag. Wij weten niet eens of we het aan de noord- of aan de zuidzijde van de Brugstraat moeten zoeken. Zelfs de vraag of het perceel aan de west- of aan de oostzijde van de rivier heeft gelegen, valt aan de hand van deze tekst niet met zekerheid te beantwoorden.

Overdiep had aan deze onzekerheden geen boodschap. Onder verwijzing naar eerdere onderzoekers deelt hij mee dat de stadsmuur en dus ook de in de akte van 1263 genoemde toren aan de oostzijde van de A hebben gestaan.⁴ Ook voor Van Giffen en Praamstra was er geen twijfel mogelijk. Volgens hen heeft Groningen aan de oostzijde van de A nooit een verdedigingsgordel gehad, zodat het perceel bij de Abrug aan de westkant van de A moet hebben gelegen.⁵

Afgezien van de vreemde vooringenomenheid van Van Giffen en Praamstra met betrekking tot de (on)mogelijkheid van een stadsmuur op de oostelijke oever van de A, doet hun interpretatie geen recht aan de manier waarop de in 1263 verkochte percelen worden beschreven. Wie zich in gedachten naar het dertiende-eeuwse Groningen verplaatst, zal het normaal vinden wanneer een koopakte eerst melding maakt van het meest nabij gelegen en het meest gedetailleerd te beschrijven perceel en pas daarna een verder weg gelegen, minder belangrijk en minder nauwkeurig te omschrijven stuk grond noemt. Met andere woorden: het zou raar zijn als men met het in tweede instantie genoemde, 'aan de andere kant van de rivier' gelegen, stuk dijk-met-oever een perceel bedoelde dat aan de stadszijde van de A lag.

Het in de oorkonde als eerste genoemde perceel had – aldus de akte – 'een opening door de muur van de toren' en aan de westzijde een weg. Deze was net zo breed als de weg die langs het perceel van Alard Swaneke liep aan de andere kant van de brug. Voor ons, die niet weten waar de grond van Swaneke lag, kan met 'de andere kant van de brug' zowel de overkant van de Brugstraat bedoeld zijn als de andere oever van de A. Dit laatste kunnen we evenwel uitsluiten op grond van de manier waarop het als tweede genoemde stuk grond wordt beschreven dat bij dezelfde gelegenheid werd verkocht. Zoals we zagen ging het daarbij om een stuk dijk-met-oever waarvan gezegd wordt dat het 'aan de andere kant van de rivier' lag. De opsteller van de oorkonde had die plek in principe ook kunnen aanduiden met 'aan de andere kant van de brug'. Het feit dat hij dat niet deed maakt duidelijk dat hij met de term 'andere kant van de brug' de overkant van de Brugstraat bedoelde. Het perceel van Alard Swaneke lag dus aan dezelfde kant van de rivier en tegenover het stuk grond dat aan Sibrand Umelop en Otto Buninc is verkocht.

Tenslotte merkten de verkopers, de raadsheren in Groningen, op dat zij ervoor zouden zorgen dat er aan de west- en noordzijde van het verkochte perceel niet zou worden gebouwd. De stadsbestuurders konden deze toezegging doen, doordat het hier om communale grond ging en zijzelf degenen waren die daarover uit naam van de hele Groninger gemeenschap het beheer voerden. Hun belofte helpt ons niet bij het beantwoorden van de vraag of het verkochte perceel ten noorden of ten zuiden van de Brugstraat lag, maar maakt wel duidelijk dat de weg die aan de westzijde van de ter weerskanten van de Brugstraat gelegen percelen liep, een openbare weg was. Die weg, zo luidde de toezegging dus, zou onbebouwd blijven.

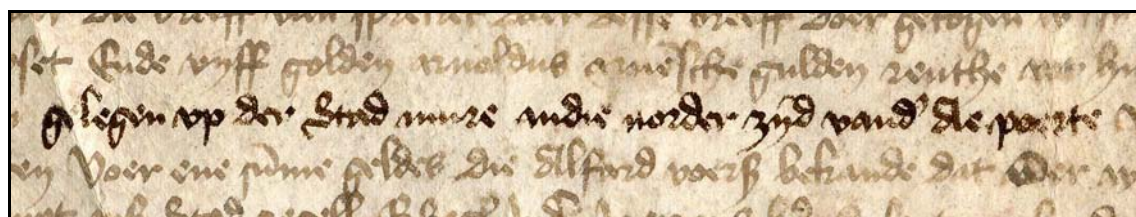

De situatie bij de Abrug in 1263 ingetekend op de moderne stadsplattegrond.

Reconstructie op basis van de akte van 14 februari 1263. Vooral ten noorden van perceel A is de situatie onzeker.

Het document betreft de verkoop van perceel A of B. De grootte ervan is niet bekend. De ligging van de verkochte grond wordt beschreven als 'op de oever van de rivier, bij de brug, ten oosten van de toren'. Niet duidelijk is of het verkochte perceel ten noorden (A) of ten zuiden (B) van de Brugstraat lag. Ten westen ervan liggen een publieke weg (hier geel) en – vermoedelijk – de stadsmuur (donkerrood).

Wanneer het verkochte stuk grond aan de zuidzijde van de Brugstraat lag, betekent deze belofte dat ook de Brugstraat niet bebouwd zou worden. Dat lijkt een overbodige bepaling, maar helemaal ondenkbaar is ze niet. Wanneer daarentegen het verkochte perceel aan de noordzijde van de Brugstraat lag, is er geen sprake van overbodigheid. Aan de noordzijde van de straat heeft inderdaad één groot pand gestaan, ten noorden waarvan nooit iets anders is gebouwd. In 1454 lagen hier het huis en de hofstede van Hugo Nyetap, waarvan toen gezegd werd dat ze gelegen waren 'op de stadsmuur ten noorden van de Apoort'.⁶ Om de toegang tot het Hoge der A vanaf de Brugstraat te verruimen heeft het stadsbestuur in 1765 besloten het betrokken pand aan te kopen en af te breken.⁷ Op Hugo Nyetaps huis en zijn ligging kom ik in het vervolg terug.

Het huis van Hugo Nyetap is 'gelegen op der stad mure an die norder zijd van der Aepoerte.'
Uit GrA T172-171/342.

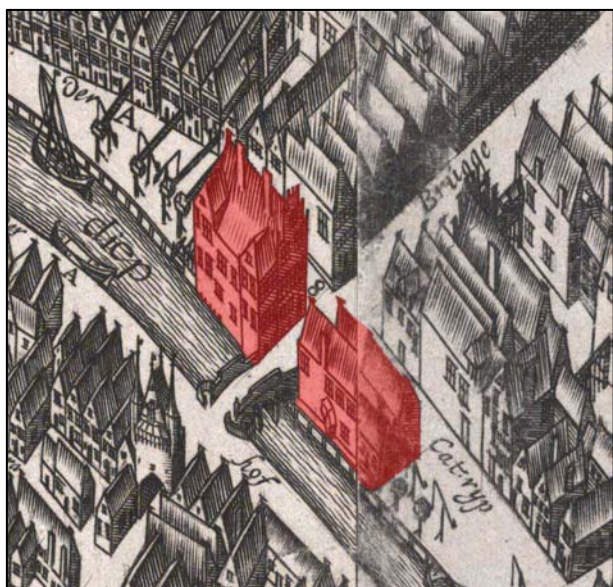
Iets dergelijks is ook aan de zuidzijde van de straat gebeurd. Daar stond een drietal huizen tussen de A en de smalle gang die de Brugstraat met het Kleine der A of Katrijp verbond. Het meest westelijke huis (nu Brugstraat 34) en het middelste stonden op een perceel dat oorspronkelijk één geheel was. In 1787 wilde het stadsbestuur beide panden aankopen om ze af te breken en zo meer ruimte te scheppen. Het lukte echter niet om het middelste pand te verwerven, zodat het plan niet doorging.⁸ Later, in 1844, kocht het gemeentebestuur het meest oostelijke van de drie panden aan, dat op de westelijke hoek van de Brugstraat en de genoemde smalle gang stond. Door de sloop van dit pand kon een bredere toegang tot het Kleine der A tot stand worden gebracht.⁹

Abrug en Brugstraat op de vogelvluchtplattegrond van Braun en Hogenberg (1575).

Links de Binnen-Apoort (gebouwd in 1517), onder de molen op de plaats waar de Ulentoren heeft gestaan.

GrA T1536-5210 (detail).

De panden ten oosten van de Abrug, ter weerszijden van de Brugstraat. Uitsnede uit de vogelvluchtplattegrond van Egbert Haubois (1643).

Er is te weinig informatie om deze jongere gegevens op een sluitende manier in verbinding te brengen met hetgeen we uit de akte van 1263 weten. Ook de vogelvluchtplattegronden van Braun en Hogenberg (c. 1575) en Egbert Haubois (c. 1635) helpen ons daarbij niet. De

situatie die we daar zien is vermoedelijk veel later, in de vijftiende en zestiende eeuw, ontstaan. Bij Haubois zien we aan de noordkant van de Brugstraat een groot pand rechtstreeks uit het water oprijzen. De gotische hoofdgevel van dit huis staat aan de straatkant en wel op enkele meters afstand ten oosten van de brug. Het deel van de zuidgevel tussen de hoofdgevel en het water lijkt de zijkant te zijn van een aanbouw waarvan de daklijn haaks staat op die van het hoofdgebouw. Dezelfde situatie zien we aan de noordkant van hetzelfde pand. Zou deze opmerkelijke lay-out van het gebouw kunnen zijn ontstaan doordat het oorspronkelijke pand in westelijke richting is uitgebreid door het bebouwen van een aangrenzende strook grond? De plattegrond van Braun en Hogenberg doet hetzelfde vermoeden, maar weerspiegelt een vroeger stadium van de ontwikkeling. Ook hier zien we het oorspronkelijke pand op enige afstand van de rivier staan, met tussen het water en het hoofdpand een soort overkluisde gang. Er zijn geen schriftelijke bronnen bewaard gebleven die ons duidelijk maken wat hier is gebeurd. Wel is er, op een andere plek aan het Hoge der A, sprake van een vergelijkbare situatie. De ontwikkeling die zich daar heeft voorgedaan is wat beter gedocumenteerd en kan ons wellicht helpen bij het verklaren van de situatie aan de Brugstraat. Ik kom daarop in het vervolg terug.

Aan de ‘overkluisde gang’ ten noorden van de Brugstraat beantwoordt een smalle onbebouwde strook langs het aan de zuidkant van de straat gelegen huis (Brugstraat 34). Deze strook is op de plattegrond uit 1575 beter te zien dan op die van Haubois, maar ontbreekt ook daar niet. Overigens bestaat diezelfde situatie ook nu nog.

Nog altijd is er een smalle ruimte tussen het pand Brugstraat 34 en de rivier (maart 2013).

Vooruitlopend op het aangekondigde bewijs voor de stelling dat het in 1263 verkochte perceel aan de oostzijde van de A lag, kunnen we de belangrijkste punten uit de akte van 1263 als volgt samenvatten. Op de oostelijke oever van de A, ten noorden of ten zuiden van de Brugstraat, heeft een toren gestaan. Deze grensde aan het perceel dat werd verkocht. Een stadspoort en stadsmuur worden niet vermeld, wel een ‘muur van de toren’ met een *hostium* (‘mond’ of opening) daarin. Verder is er sprake van een weg met een openbare functie, die zowel ten noorden als ten zuiden van de genoemde straat op de oostelijke oever lag, tussen het water en de percelen ten noorden en zuiden van de Brugstraat.

Op grond van het bovenstaande is het vermoeden gerechtvaardigd dat er in de dertiende eeuw – anders dan Van Giffen en Praamstra ons willen doen geloven – wel degelijk een stadsmuur heeft gestaan op de oostelijke oever van de A. Dat de muur in de akte van 1263

niet expliciet wordt vermeld is verklaarbaar: het aan Umelop en Buninc verkochte perceel grensde immers niet aan de stadsmuur. Tussen de muur en het perceel bevond zich de 'stadsweg' die overal aan de binnenzijde van de stadsmuur liep en een defensieve functie had. Wanneer de vijand zich voor de muur vertoonde, moesten de verdedigers de muur gemakkelijk kunnen bereiken en was het van belang dat ze zich ongehinderd van de ene toren naar de andere konden reppen.

Of er in 1263 al sprake is geweest van een echt stenen poortgebouw zoals we die van latere plaatjes kennen, is de vraag. De tekst van de akte vermeldt geen poort. Maar als er aan de oostzijde van de brug een muur heeft gestaan, dan moet daarin een doorgang hebben gezeten en ligt het ook voor de hand dat deze afsluitbaar en verdedigbaar is geweest. Eén of twee torens naast de opening in de muur is wel het minste wat we kunnen verwachten. Of men zo'n beveiligde doorgang een stadspoort mag noemen is dan verder een zaak van nomenclatuur. Om de zaak niet al te ingewikkeld te maken duid ik deze oudste Apoort aan als de 'Binnenste Apoort'.

Bewijzen

Van Giffen en Praamstra maken in hun studie melding van 'boringen welke van stadswege tussen de Hoge der A en de Laan verricht zijn' en waaruit is gebleken, 'dat de ongerepte moederbodem, waarop schelpjes, zacht glooiend in westelijke richting afliep, doch zonder enig spoor van voormalige grachten daarin.' Uit het ontbreken van grachten trekken de archeologen onverschrokken de conclusie dat '*dus* een stadsbevestiging oostelijk van de A ontbreekt' (cursivering van mij). Op haar beurt is deze conclusie weer de basis voor hun stelling dat er 'aan de stadszijde van de A, dus in de Brugstraat, nimmer een Apoort is geweest' en dat de westelijke verdedigingslinie van Groningen altijd ten westen van de A heeft gelopen.¹⁰ De gedachte dat er aan de oostzijde van de A een linie zou kunnen zijn geweest *zonder grachten* was voor Van Giffen en Praamstra blijkbaar zo ongerijmd, dat ze het niet de moeite waard hebben gevonden haar te vermelden, laat staan haar met kracht van argumenten te verwerpen.

Veel voorzichter was de archeoloog Jaap Boersma in het artikel dat hij schreef voor de bundel *Groningen 1040, Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen*, die in 1990 ter gelegenheid van het '950-jarig bestaan van Groningen' verscheen. Bijkans terloops en zonder het met zoveel woorden mee te delen, neemt hij afstand van de visie van zijn vakgenoten en schrijft dat de Drentse A aan de westkant van de nederzetting van meet af aan de functie van stadsgracht heeft gehad. Over de vraag of hier wellicht ook een muur heeft gestaan laat hij zich niet uit.¹¹

*Een huis c.a. 'voer der A poerten an de sueder syd van der straten op der stad mure....'
GrA T1539-182 regest nr. 609 (1511).*

Zoals ik al aankondigde zijn er documenten die aantonen dat de opvatting van Van Giffen en Praamstra onjuist is. Een van die stukken is een akte uit het jaar 1511,¹² een stuk dat overigens door de archeologen zelf wordt aangehaald ter onderbouwing van hun stelling dat de westelijke stadsmuur van Groningen ten westen van de A gestaan moet hebben. Krachtens deze akte schonk Alijt, de weduwe van Willem Schoenmaker, een jaarlijkse rente van 3 arnhemse guldens aan de voogden van de Akerk. De rente was gebonden aan haar huis, kelder, hofstede en verder toebehoren, zoals die gelegen waren 'voor de Apoorten, aan de zuidkant van de straat, op de stadsmuur'. Haar buurman aan de oostzijde was Boele Pannenbacker, een buurman ter westerszijde was er niet of werd niet genoemd.

Omdat er volgens Van Giffen en Praamstra aan de oostzijde van de A nooit een stadspoort heeft gestaan, moeten de in deze tekst genoemde *Aepoerten* (meervoud!) volgens hen de poorten zijn die later als Binnen- en Buiten-Apoort bekend zouden staan. De Binnen-Apoort stond op de smalle singelwal tussen het Menrediep en de A, de Buiten-Apoort zo'n 25 meter verder naar het westen, ter hoogte van de huidige Westerbinnensingel. Bij de oudste van deze poorten, de Binnen-Apoort op de singelwal, hoort een muur, zo redeneren Van Giffen en Praamstra, dus moet over diezelfde wal ook de westelijke stadsmuur gelopen hebben. Omdat de oorkonde van 1511 zegt dat het betreffende huis 'op de stadsmuur' stond, volgt daaruit dat ook dit huis ten westen van de A heeft gestaan.

Dit betoog gaat echter op enkele punten mank. Ik zal deze achtereenvolgens onder de loep nemen.

De plaats waar de Binnen-Apoort van 1517 heeft gestaan, ingetekend in het minuutplan van het kadaster. Het noorden is links.

De locatie van de Binnen-Apoort is tegenwoordig niet meer herkenbaar.

We beginnen met de vraag welke Apoorten in de akte van 1511 bedoeld kunnen zijn. Wanneer we ervan uitgaan dat er in 1511 tenminste twee Apoorten zijn geweest, ligt het in de rede dat één daarvan inderdaad tussen het Menrediep en de A heeft gestaan. Dat kan natuurlijk niet het gotische gebouw zijn geweest dat later als Binnen-Apoort zou worden aangeduid. Voor deze 'nie poorte ter A' werd pas op 5 augustus 1517 de eerste steen gelegd. De kroniekschrijver Sicke Benninge vertelt dat voor de bouw ervan gebruik werd gemaakt van stenen die vrijgekomen waren door de sloop van het kasteel van graaf Edzard, die tot 1514 heer van de stad was geweest. Als er in 1511 sprake is van een Apoort op deze plek kan het dus hooguit om een (eenvoudige) voorganger van de latere Binnen-Apoort zijn gegaan.

De Binnen-Apoort van 1517, gezien vanuit het westen (links) en vanuit het oosten (rechts), getekend door J. Schoonbeek.

GrA T1536-2663 en 2664 (uitsneden).

De gedachte van Van Giffen en Praamstra dat de tweede van de beide Apoorten de Buiten-Apoort moet zijn geweest, vloeit voort uit hun opvatting dat de Buiten-Apoort behoort bij 'het bolwerk van 1469-1471' – waarover straks meer – dat ter hoogte van de Westerhavenstraat-Westerbinnensingel heeft gelegen. Dit is echter niet juist. De Buiten-Apoort bestond in 1511 nog niet. Het bedoelde bolwerk, de bijbehorende gracht en de Buiten-Apoort zijn pas in de Gelderse tijd – meer dan een halve eeuw later dus – aangelegd. De daarvoor benodigde grond is onder meer in 1531 aangekocht. De tekst van een akte van 25 februari 1531 maakt duidelijk dat de werkzaamheden tenminste van 1528 tot 1531 hebben geduurd.¹³

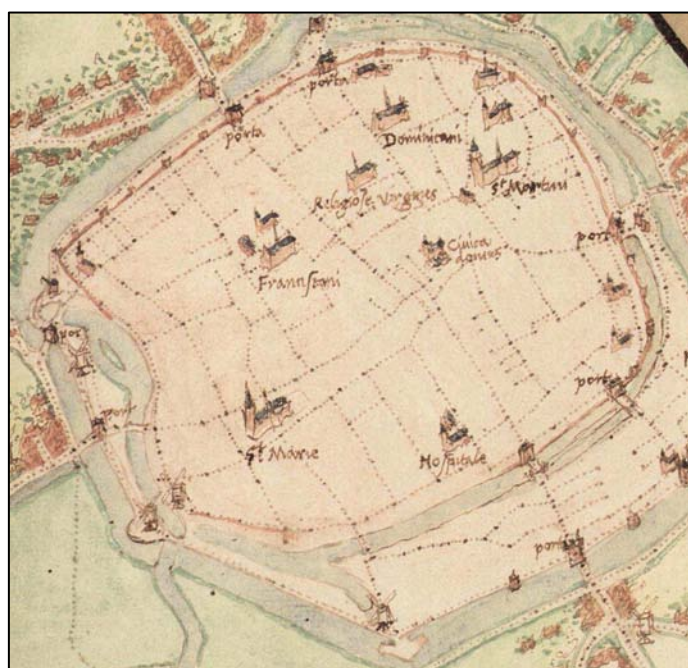
We ontkomen er niet aan: wanneer er in 1511 melding wordt gemaakt van twee Apoorten, moet één van beide gebouwen echt aan de oostkant van de A hebben gestaan: de 'Binnenste Apoort'.

We zagen verder dat de akte van 1511 het huis van Willem Schoenmaker en zijn weduwe Alijt, de stadsmuur, de poorten en de straat in ruimtelijke zin aan elkaar koppelt. Wanneer Van Giffen en Praamstra gelijk hebben, zou de beschreven situatie zich aan de westzijde van de A hebben bevonden. Dan moet ook, zo zagen we eerder, het huis van Willem en Alijt aan de westkant van de A hebben gestaan. We kunnen nog wel wat preciezer zijn: het moet hebben gestaan aan de zuidzijde van de Astraat, ten oosten van de voorganger van de Binnen-Apoort. Een blik op het minuutplan van het kadaster uit 1821-1832 maakt duidelijk dat de ruimte hier zo krap is, dat er nooit twee huizen kunnen hebben gestaan. We moeten immers niet alleen plaats vinden voor het huis van Willem en Alijt, maar ook voor dat van

hun oostelijke buurman Boele Pannenbacker. Hieruit volgt dat we de huizen, straat en stadsmuur aan de oostkant van de A moeten zoeken.

Deze conclusie wordt bevestigd door latere bronnen die ons vertellen dat de ruimte ten zuiden van de Binnen-Apoort pas in 1581 is uitgegeven om bebouwd te worden.¹⁴ Vóór die tijd stonden tussen de huidige Westerhavenstraat en de Pottebakkersrijge hooguit enkele illegale bouwsels ('onbehoorlijk tymmer'), waarvan het stadsbestuur besliste dat ze moesten worden afgebroken.¹⁵

Hoe interessant het bovenstaande misschien ook is, als bewijsvoering voor de stelling dat de oudste Apoort ten oosten van de A stond, is de vermelding ervan eigenlijk niet nodig. Bij het stuk van 1511 behoren namelijk twee *retroacta* die over hetzelfde huis gaan, maar de plaats waar het staat op verschillende manieren aanduiden. We hebben dus niet één, maar drie documenten – uit 1479, 1503 en 1511 – die ons kunnen helpen bij het localiseren van het huis van Willem en Alijt.¹⁶ De akte van 1479 zegt: het huis staat 'aan de zuidzijde bij de Apoort, op de stadsmuur', die van 1503 geeft als plaatsaanduiding: 'aan de zuidzijde van de Brugstraat op de stadsmuur', en hierboven zagen we al dat het stuk van 1511 meedeelt dat het huis gelegen was 'voor de Apoorten, aan de zuidzijde van de straat, op de stadsmuur'. Op de rug van de laatstgenoemde oorkonde lezen we ook nog: 'up de statmure by der Aeпоerte an de sudersyt'.

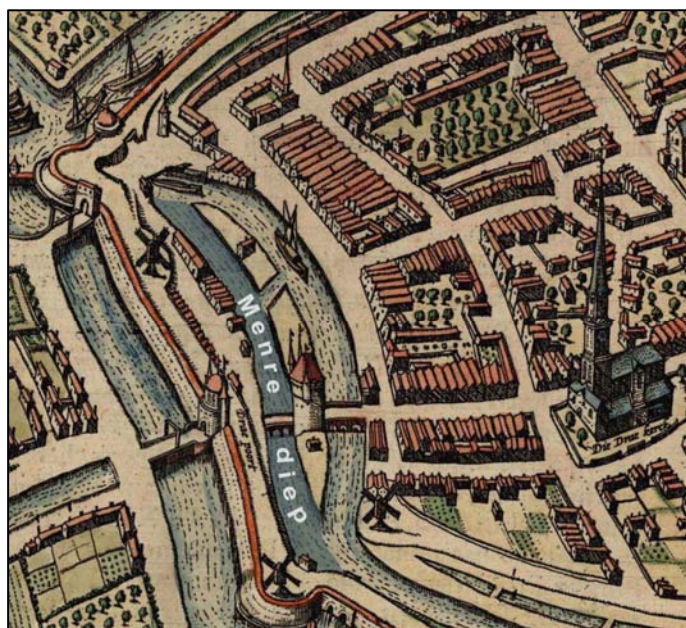

Op het 'carton' bij zijn stadsplattegrond van Groningen heeft Jacob van Deventer met een rood lijntje de middeleeuwse stadsmuur aangegeven. Ook de torens in de muur zijn in rood getekend. De muur vertoont hiaten tussen de Herepoort en het Papenpoortje (bij de Munnikeholm) en tussen de Ulentoren (met molen) en het noordelijke einde van het Hoge der A.

Wanneer we deze plaatsaanduidingen tot één enkele beschrijving combineren luidt deze dat het huis staat 'bij of voor de Apoort(en), aan de zuidzijde van de Brugstraat, op de stadsmuur'. De wat ambiguë uitdrukking 'bij of voor de A(poorten)' en het ontbreken van een westelijke belending van het huis van Willem en Alijt doen vermoeden dat we hun huis kunnen identificeren als het huidige pand Brugstraat 34.

We weten nu dat er echt een poort heeft gestaan aan de oostzijde van de A en dat dit de Apoort is die bedoeld wordt in de akten van 1479 en 1511. Dezelfde poort zijn we al tegengekomen in de eerder geciteerde oorkonde van 5 december 1454, waarin van het huis

van Hugo Nyetap wordt gezegd dat het 'op de stadsmuur ten noorden van de Apoort' staat.¹⁷ Verder tonen de besproken akten het bestaan aan van de stadsmuur ter weerszijden van de Brugstraat. Het stuk muur dat in de oorkonden van 1479, 1503 en 1511 wordt genoemd, moet dan het deel zijn geweest tussen de toren bij de Abrug en de Ulentoren, die op de zuidwestelijke hoek van de stad heeft gestaan. Waarschijnlijk was dit stuk muur in de tweede helft van de zestiende eeuw reeds afgebroken zonder herkenbare sporen na te laten. In elk geval heeft Jacob van Deventer hem niet ingetekend op het 'carton' bij zijn stadsplattegrond (het kleine bij-kaartje waarop de kartograaf in het bijzonder de verdedigingswerken heeft afgebeeld). Hetzelfde geldt ook voor de muur 'onder Hugo Nyetaps huis' ten noorden van de Abrug. Dit gedeelte van de muur was volledig opgenomen in het huis, zodat Van Deventer hem niet heeft gezien.

De westzijde van de stad Groningen op de vogelvluchtplattegrond van Braun en Hogenberg (1575).

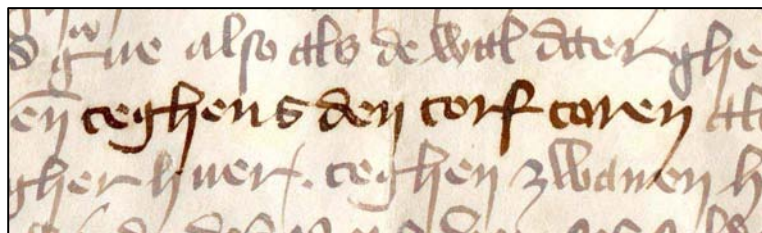
De kleur van het Menrediep (de middelste van de drie watergangen) is hier wat zwaarder aangezet. De linkergracht behoort bij het bolwerk dat in de Gelderse tijd is aangelegd en halverwege de zestiende eeuw is verbreed.

De afbeelding van het Menrediep geeft de situatie weer zoals deze omstreeks het midden van de zestiende eeuw is geweest. Daarna is het diep geleidelijk gedempt.

De Turftoren en het Menrediep

Tot de schriftelijke bronnen die in het voorgaande zijn aangehaald om de locatie van de middeleeuwse Apoort vast te stellen, behoort niet het oudste stuk waarin die poort wordt genoemd. De reden daarvoor is dat de betreffende oorkonde, daterend van 14 februari 1404, weliswaar de Apoort noemt, maar – op het eerste gezicht – geen uitsluitsel geeft over de plek waar ze stond.¹⁸ Het document gaat over een stuk wal dat gelegen is buiten de Apoort, tussen het 'diep en de stadsgracht' en tussen het huis van Johan Schaep en 'tegen de turftoren'. Uit een akte van 1454 blijkt dat het bewuste perceel toen in het bezit van de stad Groningen was.¹⁹ Het heette toen te liggen 'buiten de Apoort aan de noordzijde, aan het einde tussen het stadsdiep (de A) en het Menrediep'. Vooral deze laatste omschrijving van het stuk wal helpt ons bij de bepaling van de plaats ervan. Het Menrediep, ook wel Mennersgracht of Mennersdiep genoemd, is een gracht die vermoedelijk in de loop van de veertiende eeuw evenwijdig aan en op enkele tientallen meters ten westen van de Drentse A is gegraven. Aan de zuidzijde lag het begin ervan tegenover de huidige Reitemakersrijge, het noordelijke einde bevond zich (ongeveer) tegenover de hoek van de Visserstraat en het Hoge der A. De plattegrond van Braun en Hogenberg van ruim een eeuw later geeft de loop

van het Menrediep waarschijnlijk goed weer, zij het dat de situatie in haar geheel nooit zo is geweest als zij hier is afgebeeld. In 1575 – het jaar waarin de plattegrond verscheen – had het Menrediep zijn functie allang verloren en was men al begonnen met het dempen ervan.

Een stuk wal 'teghens den torf toren'...
GrA T2100-190.2.

We weten niet waar het huis van Johan Schaep stond en is het ook niet duidelijk wat er bedoeld wordt met de woorden 'tegen de turftoren'. De zestiende-eeuwse stadsrekeningen geven weliswaar een aanduiding van de plaats waar de Turftoren stond, maar ook die kan men verschillend uitleggen. Totdat hij in 1551 werd afgebroken werd de plaats van de Turftoren aangegeven als 'tegen het Kromme Jat over'. Met 'Kromme Jat' werd destijds de huidige Turftorenstraat bedoeld. Van Giffen en Praamstra zagen in de omschrijving 'tegenover het Kromme Jat' een bewijs voor de juistheid van hun theorie. Wanneer de Turftoren tegenover het Kromme Jat stond, wil dat volgens hen zeggen dat hij aan de westzijde van de A stond, en als daar een toren stond, moet daar ook de stadsmuur hebben gestaan. Deze redenering lijkt plausibeler dan ze is. De onduidelijkheid wordt veroorzaakt door de betekenis van 'tegen' of 'tegenover' en onze gebrekkige kennis van de situatie. In de hiervoor genoemde akte van 14 februari 1404 kan met 'tegen de Turftoren' bedoeld zijn dat het stuk wal op de westelijke oever van de A *tegenover* de Turftoren lag, en in de stadsrekeningen kan 'tegen het Kromme Jat over' betekenen dat de Turftoren op de oostelijke oever van de rivier stond, tegenover de plaats waar het Kromme Jat op het Hoge der A uitkwam.

Ten aanzien van de zojuist aangehaalde akten van 1404 en 1454 merkte ik op dat ze op het eerste gezicht geen aanwijzing bevatten voor de plaats waar de Apoort toen stond. Bij nadere beschouwing blijkt er toch een uitdrukking in te staan die past bij de uitkomst van de vorige paragraaf. We lezen in deze oorkonden immers dat het verhuurde stuk wal '*buiten de Apoort*' lag. Wanneer Van Giffen en Praamstra gelijk zouden hebben en de middeleeuwse Apoort inderdaad tussen de Mennersgracht en de A zou hebben gestaan, zou het betreffende stuk wal *ten westen* van het Menrediep hebben gelegen. Dat is strijdig met de mededeling dat het tussen het Menrediep en de A lag. We weten het nu dus echt zeker: de oudste Apoort heeft aan de oostzijde van de A gestaan.

De op één na oudste vermelding van de Apoort treffen we aan in de kroniek van Johan van Lemego. Zowel Van Giffen en Praamstra als Overdiep halen de bewuste passage aan ter ondersteuning van hun eigen theorie. De tekst lijkt melding te maken van het Menrediep, maar is allesbehalve helder.²⁰ De Vetkopers die in 1415 vanuit Eelde via de Potterwolderdijk (nu Hoornsedijk) naar de stad trokken met de bedoeling een poging te doen om haar op de Schieringers te heroveren, wisten – aldus de kroniek – 'oever stadt graffte oever deep' te komen. Daarna klommen ze met ladders over de muur en sloegen met smidshamers de sloten van de Apoort kapot.

Wanneer tussen 'stadgracht' en 'over diep' geen komma maar het woordje 'ende' had gestaan, zou de zaak een stuk duidelijker zijn geweest. Dan zouden we met enige zekerheid hebben kunnen concluderen dat met de stadsgracht het Menrediep en met het diep de A bedoeld zijn. Er staat echter geen 'ende'. Tot overmaat van ramp vervolgt de kroniekschrijver aldus: 'wante daer doe man (= slechts) een deep was'. Deze toevoeging lijkt aan te geven dat 'over diep' een bijstelling is bij 'over stadgracht'. Dat zou betekenen dat de stadsgracht en het diep een en hetzelfde water zijn. Van Lemego zou dan willen zeggen dat het diep (de A) hier dienst deed als stadsgracht. We zouden de komma dus als 'ofte' moeten lezen.

Noch Van Giffen en Praamstra, noch Overdiep doen moeilijk over deze tekst. Overdiep leest de komma als 'ende' en verklaart dat de Vetkopers eerst het Menrediep moesten oversteken en vervolgens de A om de stadsmuur op de oostelijke oever te kunnen beklimmen, terwijl de twee archeologen het hele voorval naar de westzijde van de A transponeren, het Menrediep identificeren als van Lemego's 'stadgracht' en zwijgen over de A.²¹

De Vetkopers die vanuit de richting Paterswolde over de westelijke dijk langs de Drentse A of het Hoornsediëp naar Groningen trokken, hoefden echter helemaal niet tot aan de westelijke oever van het Menrediep door te lopen alvorens de gelegenheid te krijgen voor een aanslag op de stad. Afhankelijk van de omstandigheden – het gebied ten zuidwesten van de stad was uitgesproken drassig – kon men al vóór – dat wil zeggen: ten zuiden van – de plaats waar het Menrediep zich van de A afsplitste, vanaf de Potterwolderdijk de A oversteken en vervolgens de muur beklimmen. Bij nader inzien lijkt Van Lemego de gebeurtenis heel precies te hebben beschreven: de aanvallers kwamen over de Potterwolderdijk naar het noorden, staken de rivier over die toen dienst deed als stadsgracht (er was daar geen andere gracht), beklommen de muur en forceerden van binnenuit de Apoort aan het begin van de Brugstraat. Volgens deze interpretatie kwam de aanval dus niet uit het westen, maar uit het zuidwesten. De Vetkopers maakten gebruik van dezelfde plek die ook in de zestiende eeuw nog een zwakke stee in de Groningse verdediging zou blijken te zijn.²²

'Ten noorden bij de A' vanaf het Lage der A (maart 2013).

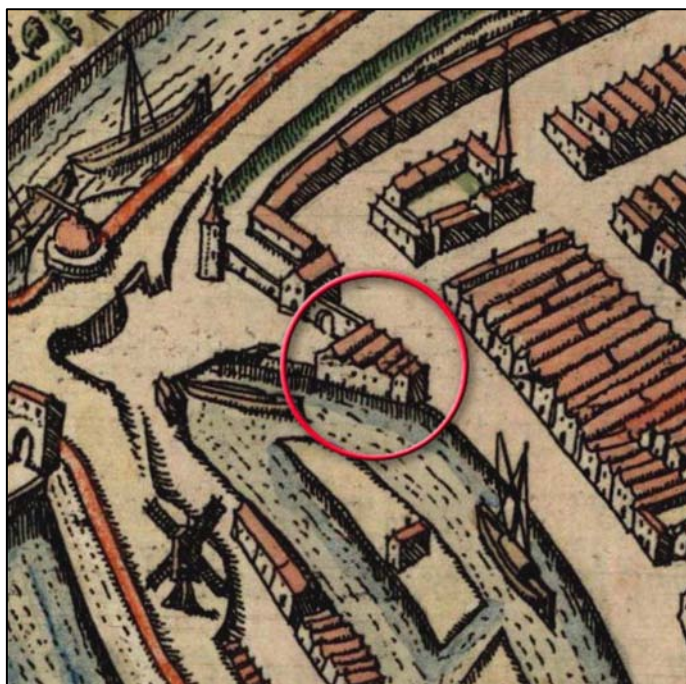
‘Ten noorden bij de A’

Omdat de stadsmuur volgens Van Giffen en Praamstra niet op de oostelijke oever van de A kan hebben gestaan, kan het niet anders of hij moet ten westen van de A hebben gelopen, op de singel tussen het (latere) Menrediep en de A. De stadsmuur zou dus twee keer de A zijn overgestoken, eenmaal aan de noordzijde – ter hoogte van Hoge der A 28 – in westelijke richting en eenmaal aan de zuidkant – bij de Reitemakersrijge – in oostelijke richting. Ik beschouw mijzelf niet als een vestingdeskundige, maar vermoed dat Overdiep gelijk heeft met zijn opmerking dat dit ‘een onverdedigbare situatie met kranke plekken aan de beide uiteinden’ zou hebben opgeleverd. In elk geval zwijgen de bronnen over de bijzondere voorzieningen die bij een dergelijk verloop van de muur bij de kruisingen met de rivier nodig zouden zijn geweest.

Hierboven heb ik oorkonden besproken die aantonen dat de stadsmuur zowel ten zuiden als ten noorden van de Brugstraat op de oostelijke oever van de A heeft gestaan. Ik heb ook aangestipt dat Jacob van Deventer de muur op die plekken niet heeft gezien.

Merkwaardigerwijs tekende Van Deventer de oude stadsmuur wel aan het noordelijke einde van het Hoge der A, ofschoon dit gedeelte van de muur ten tijde van zijn verblijf in Groningen geheel was opgenomen in de huizen die er toen stonden.

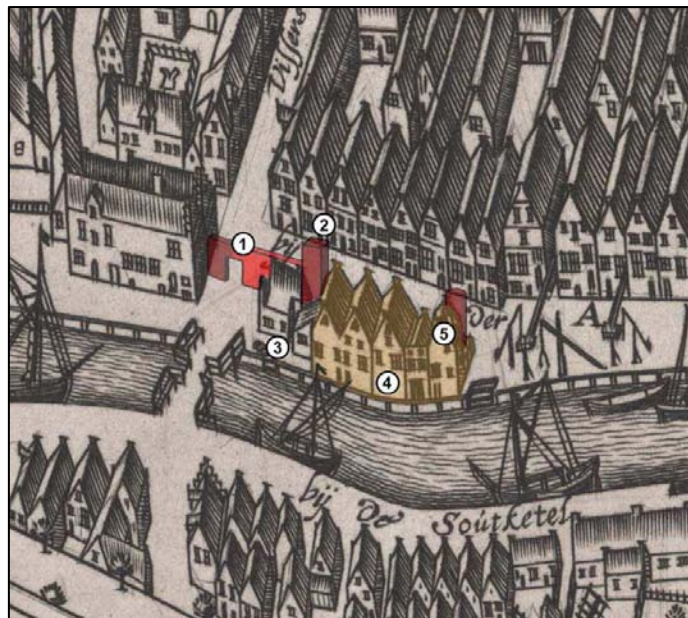
Het is in dit bestek niet mogelijk een complete analyse te geven van de archiefstukken die informatie bevatten over de panden die op het driehoekige terrein hebben gestaan dat gelegen is tussen de A en het noordelijke uiteinde van het Hoge der A. Deze panden zijn in de loop der tijd in het bezit gekomen van instellingen waarover het Groninger stadsbestuur de voogdij voerde. Aan die omstandigheid is het te danken dat de oude overdrachts- en andere akten over deze huizen bewaard gebleven zijn. De documentatie over panden die altijd in particuliere hand zijn gebleven – de overgrote meerderheid – is vrijwel geheel verloren gegaan.

Uitsnede uit de vogelvluchtplattegrond van Braun en Hogenberg (1575). Op de plek waar sinds het einde van de achttiende eeuw de vishal stond hebben enkele huizen gestaan. Tussen deze panden en de huidige panden Hoge der A 36 en 37 zien we de Lutke Kranepoort. Links op het bolwerk staat de kraan.

Op het bedoelde terrein is veel later, in de jaren 1766-1767, een nieuwe vismarkt ingericht, compleet met visafslag, visbanken, loods en een kantoor voor de ‘visschrijver’.²³ Op de

plattegrond van Braun en Hogenberg uit 1575 zien we hier een vijftal huizen. We zien ze ook nog – met enkele kleine aanbouwsels aan de noordzijde – op de vogelvluchtkaart van Haubois. Deze huizen zijn in de loop van de vijftiende eeuw gebouwd.²⁴ In de oorkonden wordt de locatie ervan beschreven als: gelegen ‘ten noorden bij de A’, tussen de Meester Albertstoren (waarschijnlijk de latere Kassentoren, ten zuiden van de ‘Lutke Kranepoort’) en de ronde Harkestoren.

Bewerkte en aangevulde uitsnede uit de vogelvluchtplattegrond van Egbert Haubois (1643).

- 1 *Lutke Kranepoort, Nieuwebrugpoort of Binnen-Kranepoort (toegevoegd naar het voorbeeld van Braun en Hogenberg).*
- 2 *Kassentoren, vroeger Meester Albertstoren geheten (toegevoegd).*
- 3 *Ten noorden van de huizen die ook op de plattegrond van Braun en Hogenberg staan afgebeeld liggen enkele kleine bouwsels. In de legger van stadsinkomsten van 1584 worden ze vermeld als (rechts) een ‘tassche’ aan de Kassentoren en (links) een ‘boe’ (schuur) tussen de ‘tassche’ en de Kranepoort.*
- 4 *Het huis dat na 1428 door Herman Berneers is gebouwd op de uitgelegde walkant van de A. De beide huizen links daarvan zijn tussen 1462 en 1468 gebouwd door Johan Dircksz van Utrecht.*
- 5 *Dit huis stond bekend als ‘de Toren’. In 1495 wordt het ‘Harkestoren’ genoemd. In 1434 kreeg Rode Mencke toestemming om de ronde toren ter plaatse af te breken en te vervangen door een nieuwe, wat verder naar het westen (?). Vermoedelijk mocht hij het bijgelegen erf bebouwen.*

Tussen 4 en 5 was oorspronkelijk een open ruimte, met een poort naar het water. In 1495 is sprake van een kamer ‘tussen beide huizen’.

Herman Berneers was de eerste die hier een huis mocht bouwen. Volgens een akte uit 1428 mocht hij de muur in westelijke richting ‘uitzetten in het diep’.²⁵ Dat wil zeggen dat hij een nieuw stuk (stads)muur mocht bouwen langs het door hem verworven perceel en dat hij die muur verder naar het westen mocht plaatsen. De stad zou dan zorgen voor de dwarsmuur die nodig was om aan de noordzijde van het perceel de verbinding te maken tussen de oude stadsmuur en de nieuwe, die ‘int water’ zou worden opgetrokken. Hieruit kunnen we opmaken dat zich op deze plaats tussen de oude stadsmuur en de A een vrij brede ruimte heeft bevonden die – wellicht na enige ophoging – geschikt was om te worden bebouwd. Tussen de nieuwe muur en het hier te bouwen huis moest Herman een weg van 7 voet

breedte vrijlaten. Hij moest ook aan de zuidzijde een even brede ruimte open laten tussen zijn huis en de Harkestoren.

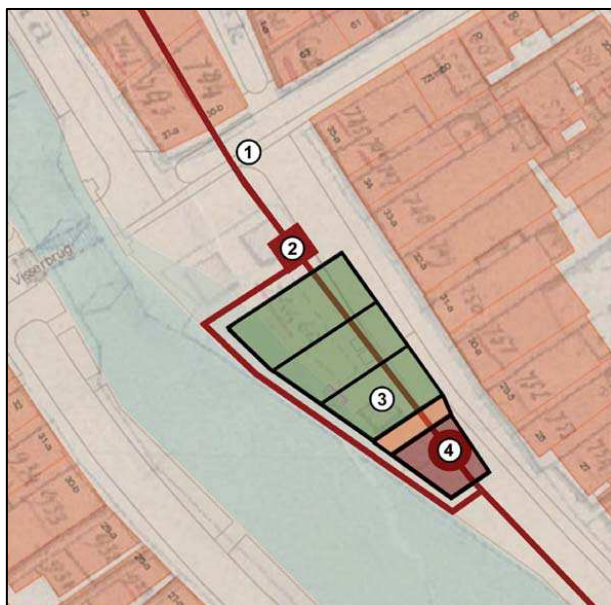
Weldra werden ten noorden en ten zuiden van Herman Berneers' huis nog enkele andere panden gebouwd. Uit latere documenten blijkt dat de eigenaren van die huizen de weg achter de muur mochten overkluizen in die zin, dat ze hun bovenverdieping(en) over die weg mochten uitbouwen, zodat hun westelijke gevels op de muur kwamen te staan en de weg een soort inpandige gang werd. Bepaald werd dat de eigenaren eventuele vensters in de westelijke gevels (dus boven op de muur) van tralies moesten voorzien. Iets dergelijks gebeurde ook met de Harkestoren. De man die dit bouwwerk mocht gebruiken, kreeg toestemming om de toren af te breken en een eindje verder naar het westen (?) weer op te bouwen, mits hij een weg achter de muur vrijliet.

Een akte uit 1468 maakt duidelijk dat aan de gang achter de muur zelfs toen nog defensieve betekenis werd toegekend.²⁶ De gebruiker van het betreffende pand mocht in vredetijd met de gang doen wat hij wilde, mits hij hem niet blokkeerde. Hij mocht de gang zelfs afsluiten met houten tralies. Zo bleef er van buitenaf zicht op hetgeen daar gebeurde en kon gecontroleerd worden of de doorgang wel vrij gehouden werd. In tijd van oorlog 'offte ander onwylle' zouden de traliehekken moeten worden weggehaald, zodat de gang voor de defensie kon worden gebruikt.

De hier beschreven situatie doet denken aan die welke we op de plattegronden van Braun en Hogenberg en Haubois aantreffen bij het pand op de noordoostelijke hoek van de Abrug. Ook daar zagen we sporen die erop wezen dat ten westen van het oorspronkelijke huis aanvankelijk een lege strook heeft gelegen die later is bebouwd en bij het hoofdpand is getrokken. Zou hier, aan de kop van de Brugstraat, hetzelfde zijn gebeurd als 'ten Noorden bij de A'?

*Hoge der A hoek
Visserstraat, maart
2013.
Op dit nu open terrein
zijn in de loop van de
15e eeuw verschillende
huizen gebouwd.*

De situatie aan het noordelijke uiteinde van het Hoge der A met de oude en nieuwe, 'uitgezette' stadsmuur (in rood).

- 1 De plaats van de Lutke Kranepoort. Vermoedelijk is deze pas aan het eind van de vijftiende eeuw aangebracht, in samenhang met de ontwikkeling van de haven aan de noordwestzijde van de stad.
- 2 De Meester Albertstoren, later Kassentoren genaamd.
- 3 Het huis dat Herman Berneers tussen 1428 en 1433 heeft gebouwd.
- 4 De Ronde toren of Harkestoren, die in 1434 in gebruik gegeven is aan Mencke Johans van der Wolde.

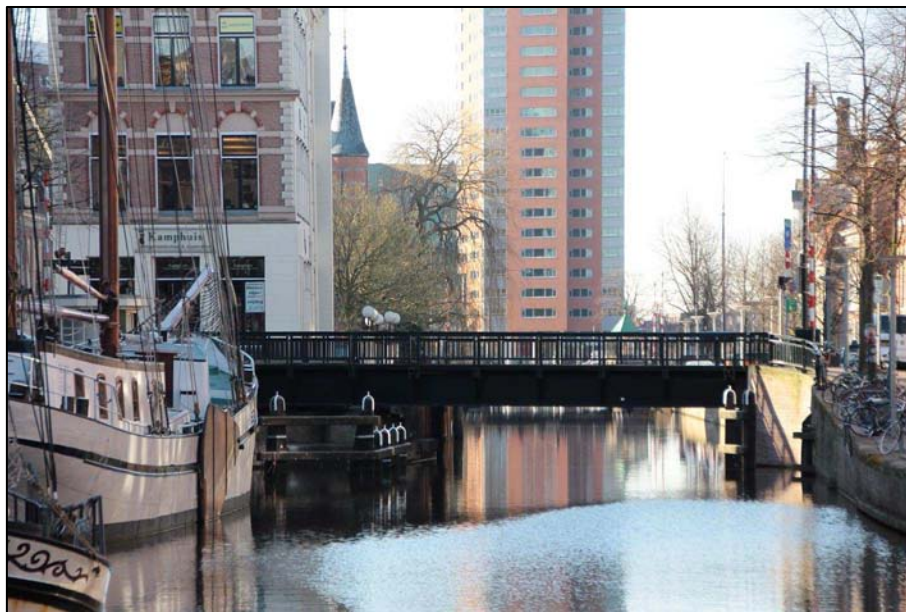
Groen: het perceel dat Herman Berneers in 1428 van het stadsbestuur kreeg. Hij mocht het uitbreiden in de richting van de rivier. De nieuwe muur ten noorden van zijn perceel zou door de stad worden bekostigd, zelf moest hij de muur ten zuidwesten bouwen tot halverwege de gang ten zuiden ervan. De stad zou ook het vervolg van de muur zetten tot aan de Harkestoren.

Oranje: open ruimte tussen het perceel van Herman Berneers en de Harkestoren. Hier bevond zich een poort in de (oude) stadsmuur. In 1495 stond hier een 'kamer'.

Rood: het huis dat later 'de Toren' werd genoemd.

Terug naar de brug

Het lijkt erop dat ook ter weerszijden van de Abrug – net als 'ten Noorden bij de A' – een vrij brede strook heeft gelegen tussen de rivier en de oude stadsmuur. Dat wordt bevestigd door een akte van 29 september 1454, waarin sprake is van het gebruik van 'Johan Drinckuuts wall' aan de noordzijde van de Apoort.²⁷ Mogelijk heeft het stadsbestuur ook hier aan belanghebbenden toestemming gegeven om de strook tussen de rivier en de oude stadsmuur op te hogen en te bebouwen. In dat geval zal ook hier, ter waarborging van de verdedigbaarheid van de stad, de stadsmuur ter weerszijden van de Brugstraat in westelijke richting zijn 'uitgezet'. Dat wil zeggen dat er vanuit het water een nieuwe muur moest worden opgemetseld. Het ligt voor de hand dat ook hier aan de binnenkant van de muur een publieke 'stadsweg' moest worden vrijgehouden.

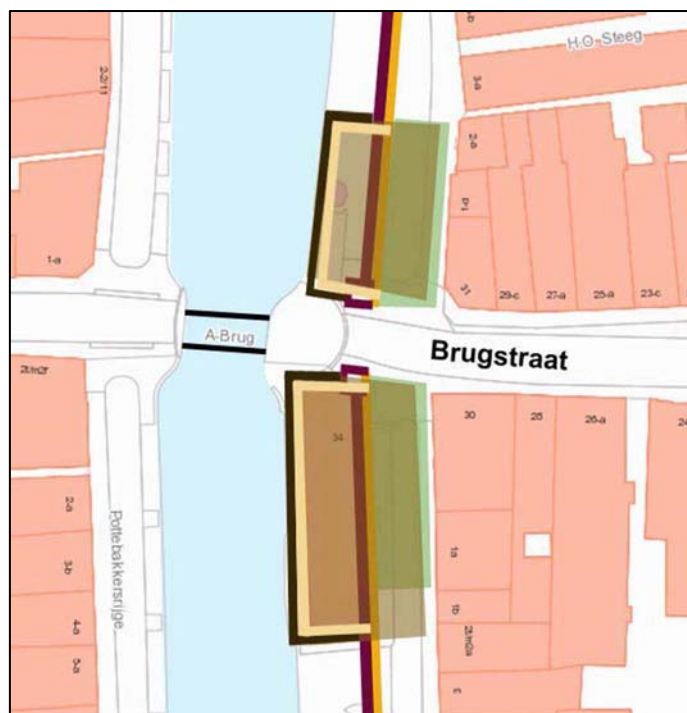

*Abrug naar het zuiden
(april 2013).*

Uit de reeds besproken oorkonde van 5 december 1454 – slechts twee maanden na de vermelding van het gebruik van de wal ten noorden van de Apoort – weten we dat Hugo Nyetap de eigenaar was van een huis ‘op de stadsmuur, aan de noordkant van de Apoort’.²⁸ Misschien is hij de man geweest die verlof kreeg om de strook ten westen van zijn huis te ‘betimmeren’, dat wil zeggen: de ‘stadsweg’ te overkluizen en zijn westgevel op de (nieuwe) muur te zetten. Driekwart eeuw later, toen de muur en de weg hun defensieve functie geheel waren kwijtgeraakt, kon de overkluisde weg in zijn geheel in het huis worden opgenomen. Aan de zuidzijde van de Brugstraat (ten westen van Brugstraat 34) is de weg niet overbouwd; hij is tot op de dag van vandaag open gebleven.

Het feit dat er zowel ‘ten Noorden bij de A’ als ten noorden van de Brugstraat een muur op de oostelijke oever van de A heeft gestaan, wil nog niet zeggen dat de muur over de volle lengte van de oostelijke rivieroever heeft doorgelopen. Tot dusver hebben we ook geen ander overtuigend bewijs gevonden voor de stelling dat ook tussen de Harkestoren in het noorden en Hugo Nyetaps huis in het zuiden een muur heeft gestaan. We kunnen het echter ook niet uitsluiten. In het bijzonder de mogelijkheid dat de Turftoren halverwege de oostelijke oever van de A heeft gestaan zou een aanwijzing kunnen zijn voor de aanwezigheid van een muur op die plaats. Volledige zekerheid over de plaats van de Turftoren is er echter niet. Zelfs wanneer we met zekerheid konden zeggen dat hij op de oostoever heeft gestaan, mogen we daaruit niet de conclusie trekken dat dus ook de muur daar heeft gelopen. We moeten rekening houden met de mogelijkheid dat de Turftoren een losstaand gebouw is geweest en dat het waterfront tussen de Harkestoren en Hugo Nyetaps huis vrij was. Daarmee spoort de aanwezigheid van grote dertiende-eeuwse huizen aan het Hoge der A. Deze huizen doen vermoeden dat zij een functie hebben gehad die samenhangt met havenactiviteiten aan de oostelijke rivieroever. Het ontbreken van een muur zouden we kunnen verklaren door te verwijzen naar de uiterst lage ligging van het gebied ten westen van de A. Dit zal gedurende een groot gedeelte van het jaar onder water hebben gestaan of zo drassig zijn geweest, dat van die zijde geen gevaar te duchten was. Het bouwen van een muur op de oostelijke oever van de A was dus vanuit het oogpunt van de defensie overbodig. Bovendien zou een muur op die plaats hinderlijk zijn geweest voor het aan- en afvoeren van goederen die per schip over de A werden vervoerd. Ik ben dus niet in staat een

definitief vonnis te vellen in de zaak tussen Gerrit Overdiep enerzijds en Van Giffen en Praamstra anderzijds. Het is niet uitgesloten dat beide partijen de plank missloegen. Ik heb geen reden om, zoals Van Giffen en Praamstra deden, aan te nemen dat de stadsmuur ten westen van de A liep, maar ben ook niet overtuigd van de Overdieps stelling dat hij over de volle lengte van het Hoge der A stond.

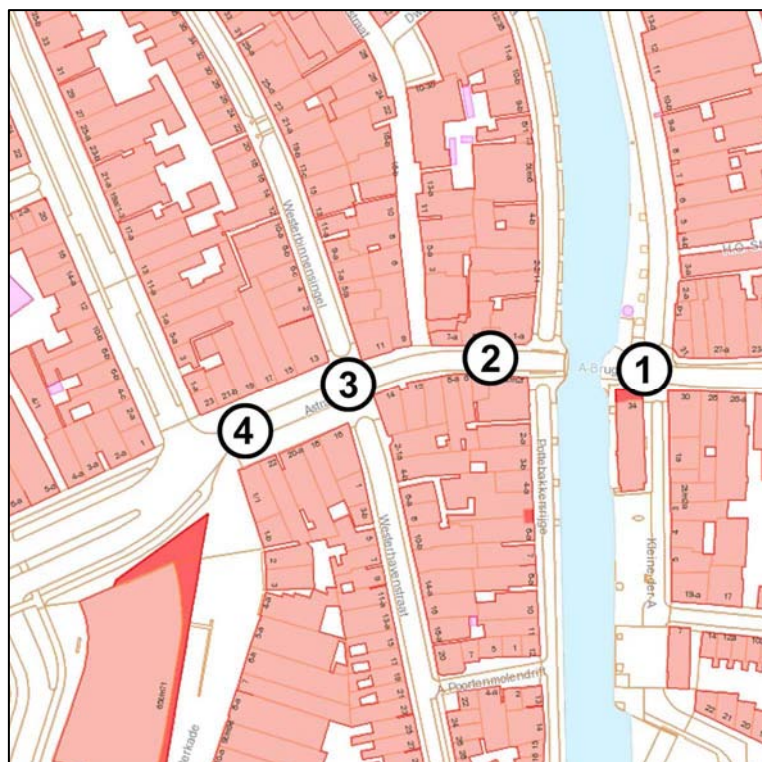

Reconstructie van de mogelijke ontwikkeling ter weerszijden van de Brugstraat.

De situatie aan de kop van de Brugstraat lijkt op die 'ten Noorden bij de A'.

De in de akte van 1263 vermelde percelen zijn aangegeven als groene vlakken, de transparante bruine vlakken geven de bebouwing aan zoals we die we op de plattegronden van Braun en Hogenberg en Haubois zien.

De ruimte die er oorspronkelijk is geweest tussen de stadsmuur en de rivier, is opgehoogd en vermoedelijk in de vijftiende eeuw bebouwd. Daarbij is, net zoals ten Noorden bij de A, ook hier de stadsmuur in westelijke richting uitgezet. De nieuwe muur is hier aangegeven met een zwarte lijn. De nieuwe stadsweg achter de muur (geel) is aan ten noorden van Brugstraat overkluisd, aan de zuidzijde is de weg herkenbaar aan de smalle strook tussen het huis en de A. Nadat in de Gelderse tijd ter hoogte van de Westersingel een zwaar bolwerk was aangelegd, verloren ook aan de Brugstraat de muur en de weg daarachter hun functie, zodat ze konden worden verwijderd of opgenomen in de bebouwing.

Vier Apoorten.

- 1 De oudste, 13^e eeuwse (?) 'Binnenste Apoort'. Vermoedelijk afgebroken tussen 1511 en 1534.
- 2 De Binnen-Apoort van c. 1470, aanvankelijk van hout, sinds 1517 van steen. Deze poort is in 1828 afgebroken.
- 3 De Buiten-Apoort uit de Gelderse tijd (c. 1530); aanvankelijk opgetrokken in hout, in 1553 vervangen door een stenen gebouw en omstreeks 1620 afgebroken in verband met de aanleg van de nieuwe omwalling.
- 4 De 'Buitenste Apoort' van 1623 was aanvankelijk niet meer dan een overkluisde doorgang door de nieuwe wal, maar werd in 1657 voorzien van een opbouw in renaissancestijl. Afgebroken in 1859.

Terugblik en historisch overzicht

In de loop van de eeuwen zijn er maar liefst vier plaatsen geweest waarop bouwwerken hebben gestaan die Apoort werden genoemd. Het is geen wonder dat dit tot verwarring en misverstanden heeft geleid. Voor de goede orde geef ik hier een beknopt overzicht van de ontwikkeling van de Groninger defensie aan de westzijde van de stad, zoals die zich volgens mij heeft voltrokken. Uiteraard is de houdbaarheid van mijn visie beperkt tot het moment dat iemand een ander, beter gefundeerd verhaal vertelt.

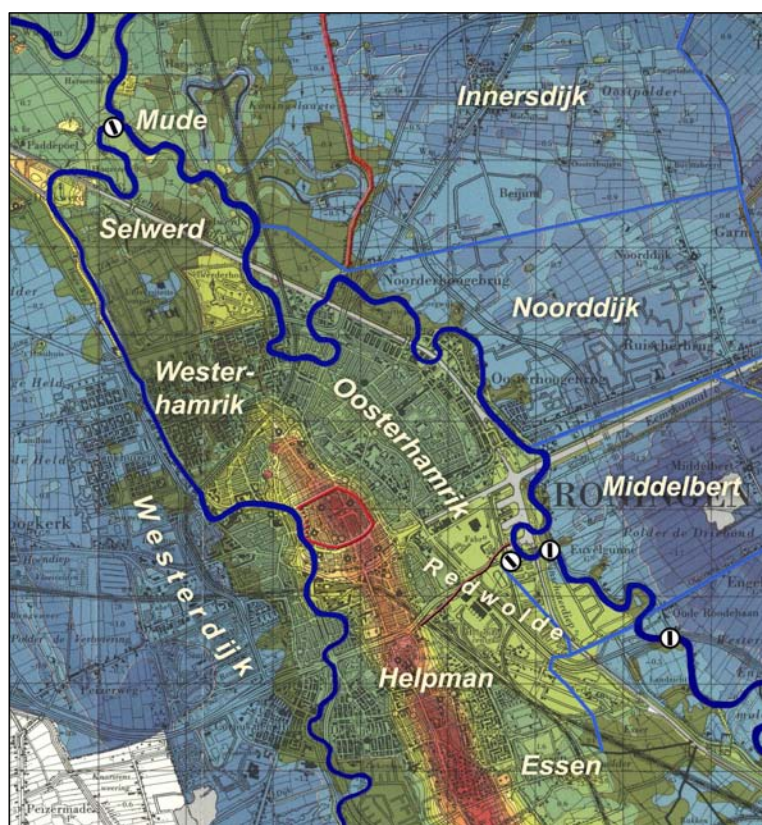
In de dertiende eeuw zijn aan het noordelijke en zuidelijke uiteinde van het huidige Hoge der A een muur en enkele torens opgetrokken. Van twee van deze torens kennen we de namen. Het zijn de 'Meester Albertstoren' die later Kassentoren wordt genoemd, en de Harkestoren. Waarschijnlijk heeft ook de Turftoren op de licht hellende oostelijke oever van de A gestaan. Wellicht is deze toren een vrijstaand gebouw geweest, maar het is ook niet uit te sluiten dat hij onderdeel uitmaakte van een stenen stadsmuur die de hele lengte van de oostelijke rivieroever besloeg. Een meter of tien verder naar het oosten stonden enkele grote stenen huizen. Deze zullen daar waarschijnlijk zijn gebouwd in verband met het havenbedrijf aan de

A. Er was er slechts één plaats waar men de rivier kon oversteken: de Abrug bij de Brugstraat.

Op plekken waar aan de binnenzijde van de muur werd gebouwd, hield men een ruim twee meter brede 'stadsweg' vrij terwille van de defensie.

Tussen de rivier en de stukken stadsmuur bij de Abrug en latere Visserbrug lagen stroken grond die in de vijftiende eeuw werden opgehoogd. De muur werd daar in westelijke richting verplaatst. Op de aldus verkregen percelen verrezen huizen.

Deze ontwikkeling hangt samen met het graven van het Menrediep, even ten westen van de A. De locatie en naam van deze – vermoedelijk in de veertiende eeuw gegraven – watergang doen vermoeden dat hij (1) in open verbinding stond met de A en het Reitdiep, en (2) gegraven is in verband met het vervoer van goederen die per schip werden aan- en afgevoerd. Zoals gezegd bevond zich hier aan de westzijde van de stad de enige plek waar zeegaande vaartuigen konden worden geladen en gelost. Door het graven van het Menrediep werd de ruimte voor deze activiteiten aanzienlijk vergroot. De goederen zullen door 'menners' met behulp van bespannen karren en sleden zijn verplaatst. Ook in deze tijd was de Abrug (met Apoort ten oosten van de A) nog de enige doorgang waarlangs men de stad kon in- en uitgaan.

Door de ebdeuren bij de Mude (linksboven) gesloten te houden kon men het water van de Drentse A opstuwen.

Het Menrediep heeft waarschijnlijk ook een defensieve functie gehad. Door de aanleg van dijken en andere ingrepen in de waterstaatkundige toestand was de toegankelijkheid van het gebied ten westen van Groningen verbeterd. De westelijke flank van de stad was daardoor kwetsbaarder geworden dan ze aanvankelijk was. Bovendien begon in de loop van de veertiende eeuw de ontwikkeling van het geschut, dat aanvankelijk een uiterst beperkt

bereik heeft gehad. Het was daarom al genoeg wanneer men kon voorkomen dat de vijand zijn ‘bussen’ al te dicht bij de muur kon opstellen. Elders heeft men buiten de stadsmuur een stelsel van grachten en wallen kunnen aanleggen om Groningens defensie *up-to-date* te houden, maar aan de westzijde was dat niet mogelijk. Misschien heeft men het Menrediep dus mede gegraven om het primitieve geschut op afstand te houden.

Hierbij dient nog even de aandacht gevestigd te worden op het feit dat Menrediep en A ‘lopende diepen’ waren. Daardoor was hun defensieve waarde in droge perioden gering. Om die reden is het mogelijk dat ook strategische overwegingen een rol hebben gespeeld toen het stadsbestuur van Groningen in 1332 met een aantal partners afspraken maakte over een zijk in de Paddepoel.²⁹ Wanneer deze zijl van ebdeuren voorzien is geweest, kon men met behulp daarvan het afstromen van de Drentse A via het Reitdiep blokkeren, zodat er ook in het droge seizoen buiten de westelijke stadsmuur van Groningen voldoende water bleef staan in de A en het Menrediep.

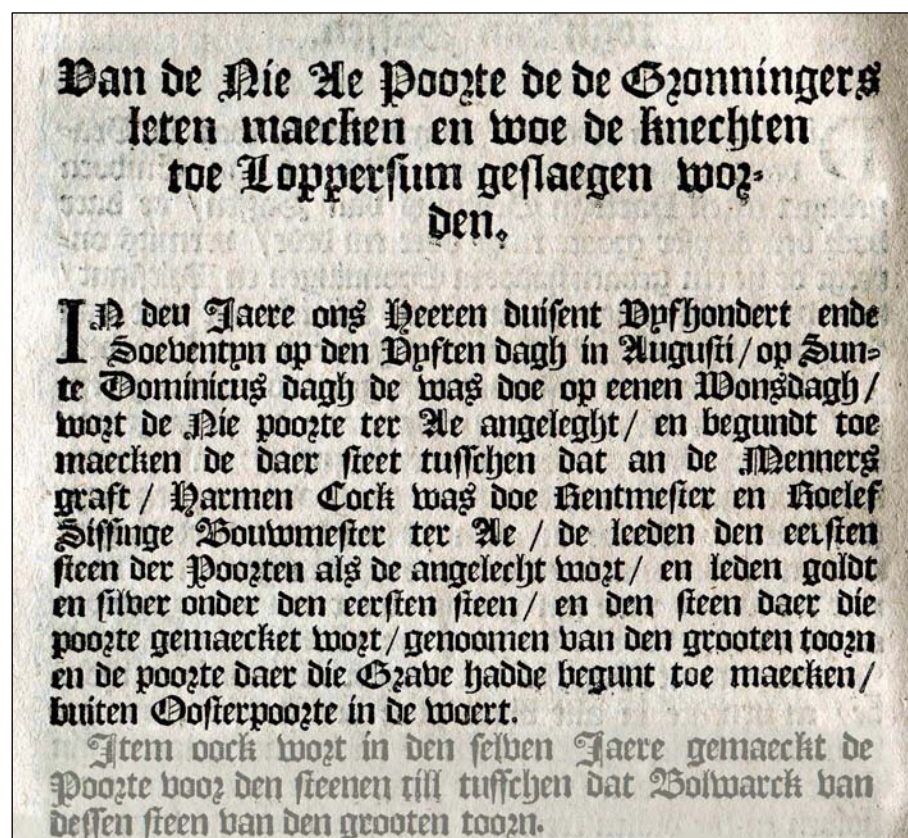
Toen de stadsmuur aan het noordelijke einde van het Hoge der A een eindje in westelijke richting werd verplaatst, deelde het stadsbestuur de kosten daarvan met de eigenaar van het huis dat gebouwd zou worden op het perceel dat beschikbaar kwam door de verplaatsing van de muur. Uit de bronnen blijkt dat de muur en de gevels daar bovenop in elk geval hun defensieve betekenis behielden tot het jaar 1468. Iets dergelijks lijkt ook ter weerszijden van de Brugstraat te zijn gebeurd.

In de jaren 1469-1471 werkten de stadjsers met assistentie van de inwoners van het Gorecht en vele Ommelander kerspelen aan een grootscheepse verbetering van de stedelijke vestingwerken. Volgens een kroniekschrijver deden ze dit ‘omme anx ende geruchte van hertoich Karel’. De Groningers en Ommelanders hadden gehoord dat de Bourgondische hertog Karel de Stoute van plan was Friesland bij zijn landen in te lijven, en waren doodsbenuwd dat hij een einde zou maken aan hun ‘Friese vrijheid’. Buiten de muur kwam een hoge aarden wal – het bolwerk – te liggen met een gracht daarvoor. Aan de zuidzijde werd de stad ook een flink stuk uitgelegd. Volgens de kroniekschrijver werd het bolwerk in 1471 ‘in het vierkant’ voltooid.³⁰ De uitdrukking ‘in het vierkant’ (*in quadratum*) heeft behalve de letterlijke betekenis ook een figuurlijke en wil dan niet meer zeggen dan ‘geheel en al’, ‘volledig’. Met het oog op de vierkante vorm van de Groningse stadsplattegrond meent men echter uit deze woorden te kunnen opmaken dat aan alle vier de zijden van de stad Groningen een zelfde aarden-wal-met-gracht is aangelegd. Voor de westzijde zou dat betekenen dat er een wal zou zijn opgeworpen op de singel tussen het Menrediep en de A, of – zoals Van Giffen en Praamstra dachten – verder naar het westen, tussen de Westerbinnensingel en de Westersingel. Dit laatste is in elk geval onjuist. Zoals we al eerder zagen, is de door hen bedoelde verdedigingslinie pas 60 jaar later, in de Gelderse tijd, aangelegd.

Wanneer er in de jaren 1469-1471 iets is gedaan om de westflank van de stad beter te beschermen, zal dit beperkt zijn gebleven tot het opwerpen van een wal (met borstwering?) op de singel tussen Menrediep en A. We moeten dan wel accepteren dat er, om met Overdiep te spreken, twee ‘kranke plekken’ in de verdedigingslinie ontstonden. Ik bedoel daarmee de plaatsen waar het bolwerk de A kruiste. Daarvoor zou pas in de Gelderse tijd een oplossing worden gevonden.

De kroniekschrijver maakt in de geciteerde passage ook melding van de Nieuwebrug en de bouw van een kraan, allebei in de noordwestelijke hoek van de stad. Uit latere bronnen

weten we dat de kraan op het bolwerk stond ter plaatse van de huidige Hoek van Ameland. Om deze losplaats bereikbaar te maken is aan het einde van de Visserstraat, tussen de noordwestelijke hoektoren en de Kassentoren, een klein poortje in de stadsmuur gemaakt: de (Lutke) Kranepoort. Het is op het eerste gezicht niet duidelijk met welk doel de Nieuwebrug (ook Kranepoortenbrug, nu Visserbrug) is gebouwd. Voor zover bekend was er destijds buiten de stad nog geen belangrijke weg die met de Kranepoort correspondeerde. De Kranepoort en een brug daarbuiten hebben hooguit toegang kunnen geven tot de zuidelijke, respectievelijk westelijke dijk langs het Reitdiep. Het is daarom niet uitgesloten dat ook deze brug is geslagen in verband met de groeiende havenactiviteiten aan de zuidelijke oever van het Reitdiep ter hoogte van de huidige Reitdiepskade. Wanneer in de jaren 1469-1471 inderdaad een defensieve wal is opgeworpen op de singel tussen Menrediep en A, zal dit ten koste zijn gegaan van de ruimte die daar voor het laden en lossen van schepen beschikbaar was. Dat kan de reden zijn geweest voor een verplaatsing van deze activiteiten naar de plek aan de huidige Reitdiepskade.

Sicke Benninghe
vertelt over de bouw
van de stenen Binnen-
Apoort (1517)
Editie Brouërius van
Nidek (1725) p. 314.

'Van de nie Ae Poorte de de Gronningers leten maecken en woe de knechten toe Loppersum geslaegen worden.

In den jaere ons Heeren duisent vyfhondert ende soeventyn op den vyften dagh augusti op Sunte Dominicus dagh de was doe op eenen wonsdagh, wort de nie poorte ter Ae angeleght ende begundt toe maecken, de daer steet tusschen dat [bolwerck] an de Mennersgracht. Harmen Cock was doe rentmester en Roeleff Sissinge bouwmester ter Ae. De leeden den eersten steen der poorten als de angelecht wort, en leden goldt en silver onder den eersten steen. En den steen daer die poorte gemaectet wort genoomen van den grooten toorn en de poorte daer die grave hadde begunt toe maecken buiten Oosterpoorte in de woert.'

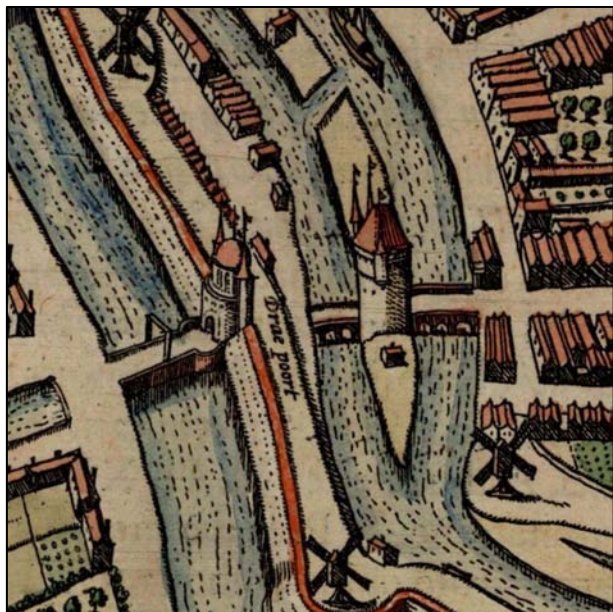
Ik veronderstel dat men in het kader van de bevestiging van de singel tussen Menrediep en A rond 1470 ook een soort 'voorpoort' heeft gebouwd ten westen van de middeleeuwse Apoort op de oostelijke oever.

In 1500 werd Groningen tevergeefs belegerd door hertog Albrecht van Saksen. Enkele jaren later bedreigde ook zijn zoon Georg de aan haar vrijheid verknochte stad. In haar nood zocht ze steun bij de Oostfriesse graaf Edzard, maar toen deze te zwak bleek om de nodige bescherming te bieden, ruilde ze hem in 1514 in tegen de hertog van Gelre. De woelingen van die tijd zullen de Groningers hebben duidelijk gemaakt, dat hun defensie verdere versterking behoeftte. Wellicht heeft men daarom besloten om de zojuist genoemde 'voorpoort' in het bolwerk op de singel tussen Menrediep en A te vervangen door een stenen poortgebouw. Op 5 augustus 1517 legden rentmeester Harmen Cock en bouwmeester Roelof Sissinge de eerste steen voor een 'nie poorte ter Ae'.³¹ Deze poort werd later 'Binnen-Apoort' genoemd. Voor de bouw ervan werden bakstenen gebruikt die afkomstig waren van de sloop van het kasteel van graaf Edzard van Oost-Friesland, dat in de zuidoostelijke hoek van de stad had gestaan.

In die tijd nam de invloed van het Bourgondisch-Habsburgse bewind in de Nederlanden toe en daarmee ook de oorlogsdreiging. Het Gelderse Groningen zag zich genoodzaakt zich verder in te graven. Tussen 1528 en 1531 werd aan de westzijde van de stad, tussen de huidige Westersingel en Westerbinnensingel/Westerhavenstraat, een nieuw, zwaar bolwerk opgeworpen. Buitenom kwam een gracht met stilstaand water. Rondelen werden opgeworpen om de twee 'kranke' plekken te beschermen waar het nieuwe bolwerk de A kruiste. Er kwamen twee nieuwe poorten in het bolwerk: een (Buiten-) Kranepoort in het noorden en een (Buiten-) Apoort in het zuiden. De Buiten-Kranepoort kwam te staan op de plek waar nu het schoolgebouw staat waar het materialendepot van de dienst ROEZ en de Stichting Monument en Materiaal zijn gehuisvest, op de zuidwestelijke hoek van de huidige Verlengde Visserstraat en Westerbinnensingel. De nieuwe (Buiten-) Apoort stond op de kruising Astraat–Westerbinnensingel/Westerhavenstraat. Volgens de kroniekschrijver Abel Eppens waren de nieuwe poorten van hout en waren ze niet overwelfd.³²

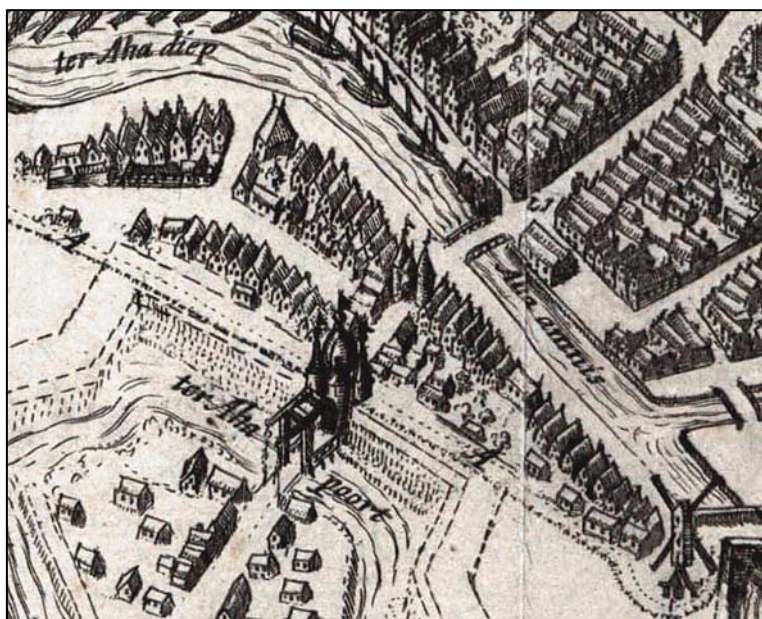
Door de bouw van de nieuwe Apoort verloor de pas enkele jaren tevoren voltooide indrukwekkende (Binnen-) Apoort haar primaire verdedigende functie. Wanneer in 1534 in een tekst sprake is van de Apoort, wordt – dat blijkt uit de context – daarmee de Binnen-Apoort bedoeld.³³ Wanneer we dit gegeven combineren met het jaar van de laatste vermelding van de middeleeuwse Apoort op de oostelijke oever van de A (1511), kunnen we de conclusie trekken dat deze oudste Apoort (de 'Binnenste Apoort' dus) tussen 1511 en 1534 moet zijn opgeruimd.

De in de Gelderse tijd opgetrokken houten Kranepoort en Apoort zijn in 1553 vervangen door stenen exemplaren. Dit gebeurde in het kader van een verdere modernisering van de vestingwerken, die onder meer voorzag in een verbreding van de aarden wal. Abel Eppens vertelt dat de poorten toen ook overkluisd werden, zodat het tijdens een rondgang over het bolwerk niet meer nodig was om bij een poort van de wal af te dalen en hem aan de andere kant weer te bestijgen.³⁴

Nog eens de twee Apoorten op de
stadsplattegrond van Braun en Hogenberg uit
1578.
GrA T1536-5210.

Op de vogelvluchtplattegrond van Braun en Hogenberg zien we beide stenen Apoorten: links de Buiten-Apoort van 1553 en rechts de Binnen-Apoort van 1517. De twee poorten zijn ook nog afgebeeld op de plattegrond van Nicolaas van Geelkercken, die in 1616 werd opgenomen in de *Rerum Frisicarum Historia* van Ubbo Emmius.

De Binnen- en Buiten-Apoort op de
plattegrond van Nicolaas van
Geelkercken (1616).
GrA T1536-6886.

De Buiten-Apoort van 1553 is omstreeks 1620 afgebroken om plaats te maken voor de nieuwe stadswal, waarvan het verloop hier met streepjeslijnen is aangegeven.

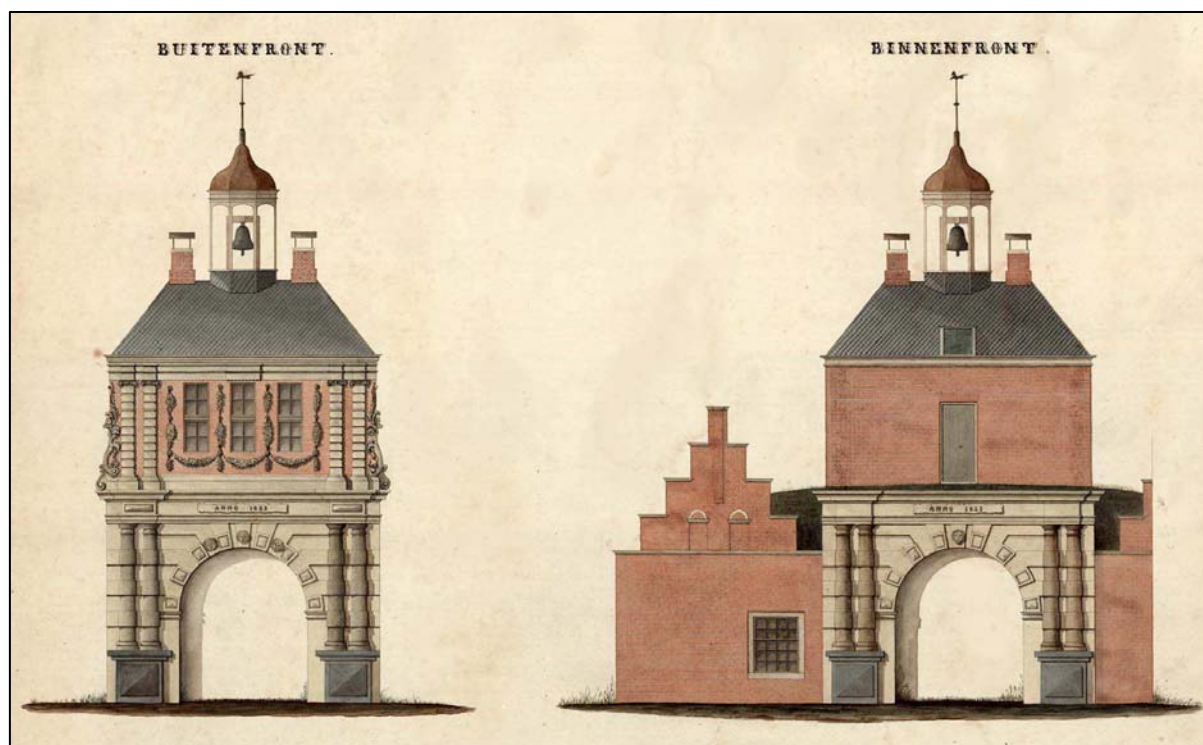

De plaats waar de Buiten-Apoort (de poort uit de Gelderse tijd) heeft gestaan is herkenbaar aan de verwijding in de Astraat.

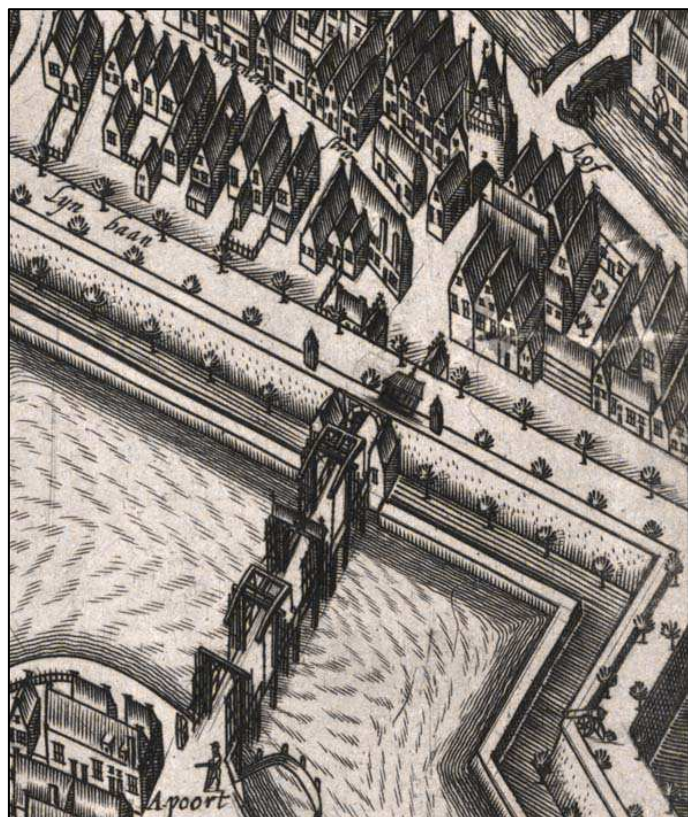
Zoals gezegd had de Binnen-Apoort na de bouw van de Buiten-Apoort eigenlijk geen functie meer voor de stadsverdediging. De Groningers waren echter buitengewoon gehecht aan het fraaie bouwwerk. Dat bleek toen Caspar de Robles, de Portugese kolonel die ten tijde van de hertog van Alva in het noorden de honneurs waarnam voor koning Filips II, in 1575 bij het stadsbestuur aandrang op een grotere inzet bij het voltooien van de dwangburcht die in de locale geschiedenis bekend staat als 'het kasteel van Alva'. De Robles stelde voor om de Binnen-Apoort af te breken en de stenen te gebruiken voor het nieuwe fort. Het stadsbestuur reageerde afwijzend. De poort was, aldus de heren, 'door onze lieve voorouders met gemeenschapsgeld gebouwd ter verdediging en tot sieraad van de stad', van afbraak ervan wilden ze niet weten.³⁵

Net zoals de andere stenen stadspoorten werd ook de Apoort aan particulieren verhuurd of als gevangenis gebruikt. Raadsheer Frederick Moysteen huurde de poort in 1584 om graan te 'zolderen'.³⁶ Vier jaar later werden er de galeiboeven opgesloten die afkomstig waren van een oorlogsschip dat deel had uitgemaakt van de Spaanse Onoverwinnelijke Vloot, uit de koers was geslagen en in Delfzijl beland.³⁷

Toen in de jaren 1615-1628 de vestingwerken werden aangelegd die tot het einde van de negentiende eeuw de stad hebben omgeven, werd de Buiten-Apoort van 1553 afgebroken om plaats te maken voor de nieuwe wal. De nieuwe Apoort die hier in het jaar 1623 werd gebouwd was – zo kunnen we op de vogelvluchtplattegrond van Egbert Haubois zien – uiterst simpel van architectuur. Een indrukwekkend front ontbrak, zodat de poort niet veel meer was dan een stenen pijp door de wal. Later, in 1657, is alsnog een nieuwe Apoort gebouwd in renaissance-stijl, met een voor bewoning geschikte bovenverdieping. De poort was voorzien van een torentje met rood koepeldak. Het klokje dat daarin was opgehangen waarschuwde de reizigers een kwartier voor de afvaart van de trekschuit naar Friesland.³⁸

Buiten- en binnenfront van de 'Buitenste-Apoort' van 1623, met de renaissance-opbouw van 1657. Het afgebeelde poortgebouw is in 1859 afgebroken. Gequarelleerde pentekening door G. Kater Jzn. GrA T1536-5831.

De 'Buitenste-Apoort' van 1623 op de plattegrond van Haubois. De renaissance-opbouw van 1657 is door een latere bewerker van de plattegrond op een onbeholpen manier toegevoegd. GrA T1536-5229 (detail).

*De doorgang door de westelijke stadswal kort voordat de brug over de stadsgracht werd vervangen door een dam, c. 1875.
Foto J.G. Kramer.
GrA T1785-13591.*

De 19^e eeuwse stadsbestuurders hadden minder op met het verleden dan hun voorvaders van 1575 en besloten in 1827 en 1828 de Binnen-Apoort af te breken.³⁹ In 1859 onderging de bouwvallige Buitenste Apoort hetzelfde lot.⁴⁰ Over bleef een onoverdekte doorgang door de wal, die aan weerszijden met eikenhouten deuren kon worden afgesloten. Tenslotte schiep de Vestingwet van 1874 de mogelijkheid om ook dit laatste hinderlijke restant van de vestingwerken op te ruimen. In 1875 werden de overblijfsels van de westelijke stadspoort verwijderd en werd de brug over de gracht vervangen door een dam. Hierna heeft Groningen het 125 jaar zonder 'Westpoort' moeten doen.

Met dank aan Bram Idema voor het gebruik dat ik van zijn aantekeningen uit de stadsrekeningen mocht maken en aan Bert Tuin voor zijn commentaar op mijn tekst.

Dit artikel is in eerste aanleg in 2010 geschreven op verzoek van de redactie van het jaarboek *Hervonden Stad*. Vanwege zijn omvang is het niet geplaatst. Ook voor het *Historisch Jaarboek Groningen* werd het niet geschikt geacht.

Literatuur

- Boersma, J.W., 'De archeologie van protohistorisch Groningen', in: Boersma, J.W., J.F.J. van den Broek en G.J.D. Offerman, (red.), *Groningen 1040, Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen* (Bedum 1990)
- Broek, Jan van den, *Een kronkelend verhaal. Nieuw licht op de oude Hunze* (Assen 2011)
- Broek, Jan van den, *Groningen, een stad apart. Over het verleden van een eigenzinnige stad (1000-1600)* Groninger Historische Reeks 35 (Assen 2007)
- Broek, Jan van den, ed., *Het verbaal van dr. Wilhelmus Hammonius, syndicus van de stad Groningen, I (1587-1589)* (Groningen 2008)
- Brouerius van Nidek, Matthaeus, ed., 'Sicke Benningha Chronickel der Vriescher landen en der Stadt Groningen', in: *Analecta Medii Aevi* I (Amsterdam/Middelburg 1725) 1-432
- Feith, J.A., 'Wandelingen door het oude Groningen IX, Muren en torens, poorten en wallen. (Slot)', *GVA* 1899 (1898) 120-141.
- Feith, J.A., en H. Brugmans, eds., *De kroniek van Abel Eppens tho Equart*, 2 dln. (Amsterdam 1911)
- Formsma, W.J., en R. van Roijen, eds., *Diarium van Egbert Alting, 1553-1594*. RGP grote serie 111 ('s-Gravenhage 1964)
- Giffen, A.E. van, en H. Praamstra, 'Bijdrage tot de geschiedenis van de stad Groningen binnen de diepen (I)', in: *GVA* 1962, 68-154
- Giffen, A.E. van, en H. Praamstra, 'Bijdrage tot de geschiedenis van de stad Groningen binnen de diepen (II)', *GVA* 1965-1966, 109-194
- Hombergh, F.A.H. van den, en E.O. van der Werff, eds., *Sicke Benninge Croniken der Vriescher Landen mijtten Zoeven Seelanden ende der stad Groningen*, I en II (Den Haag 2012)
- Lonsain, B., 'Oud-Groningen. Bij A-Kerk en A, uithangtekens, straat- en huisnamen', *GVA* 1939, 1-36
- Overdiep, G., *De plattegrond van de stad Groningen door Jacob van Deventer uit omstreeks 1565. Vorming en vernietiging van een kaartbeeld* (Alphen aan den Rijn, 1984)
- Schuitema Meijer, A.T., 'Bouwstoffen voor de profane bouwkunst in de stad Groningen tot het begin der 19e eeuw', in: *Historie van Groningen, Stad en Land* (Groningen 1976) 687-720

GrA Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven
 GVA Groningse Volksalmanak
 OGD Oorkondenboek van Groningen en Drente

Noten

- 1 Zie Stadse Fratsen 28 (juli 2011): Het Hoogeheem, een Drents kloostervoorwerk in Groningen (http://www.stichtingmenm.nl/explorer/earcheo/fratsen/fratsen_28/28-01.htm).
- 2 Van Giffen en Praamstra, 1962; Van Giffen en Praamstra, 1965-1966; Overdiep 1984.
- 3 Zie over de Drentselaan/Peizerweg: Van den Broek 2007, 231.
- 4 Overdiep 1984, 28.
- 5 Van Giffen en Praamstra 1962, 127.
- 6 Akte van 5 december 1454 (GrA T172-171/324).
- 7 Geheime resoluties van burgemeesters en raad van 31 januari 1765 (GrA T1605-317/4), resoluties van burgemeesters en raad van 20 en 21 maart 1765 en 28 mei 1766 (GrA T1605-314/44).
- 8 Lonsain 1939, 26.
- 9 Besluiten van de gemeenteraad van 27 januari en 27 april 1844 (GrA T1399-11).
- 10 Van Giffen en Praamstra 1962, 82, 86, 128; Van Giffen en Praamstra 1965-1966, 162, 167.
- 11 Boersma 1990, 65.
- 12 GrA T1539-182/609.
- 13 GrA T2100-848. Zie ook T2100-443 en 774.
- 14 GrA T2100-9, 583-586.
- 15 Formsma en Van Roijen 1964, 61 (30 oktober 1556).
- 16 Akten van 1479, 1503 en 1511 (GrA T1539-325/302; T1750-2; T1539-182/609).
- 17 GrA T172-171/324.
- 18 GrA T2100-190.2; gedrukt: OGD II 1170.
- 19 Akte van 12 juli 1454 (GrA T2100-190.3). Overdiep deelt abusievelijk mee dat deze akte een ander stuk wal betreft dan die van 1404 (Overdiep 1984, 41).
- 20 Van den Hombergh en Van der Werff 2012, 44.
- 21 Van Giffen en Praamstra 1962, 127, dezelfde 1965-1966, 161; Overdiep 1984, 54.
- 22 Van den Broek 2007, 517-593 ('Dansen om de bruid').
- 23 GrA T1605-475/10 (bestekboek 1765-1766, fol. 207v-214v).
- 24 GrA T1377-665 (1428-1485) en T1377-660/41 (1434).
- 25 Akte van 28 februari 1428 (GrA T1377-665/34).
- 26 Akte van 15 juni 1468 (GrA T1377-665/107).
- 27 GrA T1377-665/79.
- 28 GrA T172-171/324.
- 29 GrA T2100-66.1; gedrukt: OGD I 330; Van den Broek 2011, 67-74.
- 30 Van den Hombergh en Van der Werff 2012, 84.
- 31 Van den Hombergh en Van der Werff 2012, 414.
- 32 Feith en Brugmans 1911, I 117.
- 33 GrA T2100-9 blz. 583; Formsma en Van Roijen 1964, 50.
- 34 Feith en Brugmans 1911, I 117.
- 35 Formsma en Van Roijen 1964, 334-335.
- 36 GrA T2100-9 blz. 595.
- 37 GrA T2100-15.1 fol. 66v-67v, en Van den Broek 2008, 135 (GrA T2100-1.1 fol. 87).
- 38 Doorgaans wordt de bouw van dit torentje op 1670 gedateerd (bijv. Feith 1898, 134, en Schuitema Meijer 1976, 708). Uit de rekening van de ontvanger-generaal van de provincie Stad Groningen en Ommelanden blijkt dat dit onjuist is (GrA T1-1880 fol. 204v).
- 39 Onder de door J. Schoonbeek gemaakte tekeningen van de buiten- en binnenzijde van de Binnen-Apoort (GrA T1536-2663 en 2664) staat de tekst: 'De Binnen Apoort te Groningen zoo als die zich van de buitenzijde (resp. binnenzijde) vertoonde in het jaar 1828: voordat dezelve ten gevolge der raads resolutien van den 7 november 1827 en van den 4 junij 1828 is afgebroken'
- 40 *Verslag van den toestand der gemeente Groningen 1859*, 23.